

SOCIÁLNÍ KATEGORIE OBYVATEL RYCHNOVSKÉHO PANSTVÍ VE SVĚTLE NEJSTARŠÍCH ČESKÝCH KATASTRŮ

Alena PAZDEROVÁ

Hospodářské a sociální poměry v Čechách po třicetileté válce byly často předmětem zájmu mnoha historiků a archivářů, kteří ve svých monografiích a studiích vycházeli z nejdůležitějších centrálních pramenů, tj. soupisu poddaných podle víry z roku 1651 a katastrů, doplňovaných studiem písemností patrimoniální správy. Většinou se však jednalo o postižení buď jednotlivých panství nebo měst, případně krajů, protože zpracování tak velkého množství pramenů bylo bez odpovídajícího technického vybavení nemožné. Přitom množství důležitých informací, které tyto prameny obsahují, představuje jedinečnou možnost jejich propojení, které dovoluje sledovat hospodářský, sociální a demografický vývoj v Čechách v průběhu jednoho století.

Výzkum výše uvedených pramenů se stal předmětem česko-rakouského projektu „Sociální a demografický výzkum Čech 16.-19. století“. V první fázi projektu bylo do paměti počítače uloženo velké množství dat, získaných excerpací těchto pramenů. Podle předem stanovených kritérií (zejména ucelená řada dochovaných pramenů) byla zvolena panství Děčín, Frýdlant, Chýnov, Poděbrady a Rychnov nad Kněžnou, která současně představují různé přírodní a hospodářské podmínky (protoindustriální jako ryze zemědělské). Excerpovaná data pro 7 měst, 7 městeček a 280 vsí, které představují asi 2,5% všech měst a obcí v Čechách v letech 1651-1730, uložená v počítačové databázi, jsou nyní součástí Centrální banky pro výzkum dějin rodiny univerzity ve Vídni. Úkolem druhé fáze projektu bylo statistické zpracování všech údajů o počtu hospodářů, rozlohách polností a luk, jejich osevu, stavech a počtech chovaných hospodářských zvířat, struktuře řemesel a živností, údajů o věkovém složení obyvatelstva, velikosti jed-

notlivých domácností a jejich struktury atd., které bylo uskutečněno za pomoci speciálních programů (Kleio a Statistical package for the social sciens), modifikovaných odborníky vídeňské univerzity speciálně pro účely tohoto projektu, s jejichž pomocí byly také jednotlivé údaje vyhodnoceny.

Předmětem následující studie je zpracování prvních výstupů z druhé fáze projektu, které umožnilo objasnit sociální strukturu obyvatel rychnovského panství a konkretizovat sociální kategorie „soused/měšťan“, „sedlák“, „chalupník“ a „zahradník“ na základě údajů našich prvních katastrů, tj. berní ruly z roku 1654, příznávací fassé tereziánského katastru z roku 1714 a elaborátu okulární vizitace téhož katastru z roku 1719. Dnes běžně užívané sociální kategorie „sedlák“, „chalupník“ a „zahradník“ se poprvé objevují v berní ruce, v níž jako základní berní jednotka figuruje „osedlý“. Podle sněmovního sněšení z 21.2. 1653 byl za osedlého považován ten, kdo obdělával více než polovinu svých polností a byl schopen robotovat vrchnosti s potahem, tj. ve městě soused (měšťan) a na vesnici sedlák, nebo 4 chalupníci, kteří obdělávali svá pole pouze v menší míře nebo 8 zahradníků s chalupou a nějakým kusem dobytka; pokud se tito museli živit prací svých rukou jako nádeníci, nebyli berní rucí uváděni. Osedlý, jakožto berní jednotka, se v jednotlivých oblastech Čech projevoval různě. Z berního hlediska byly Čechy rozděleny na „hory“ a „kraje“, přičemž se obě oblasti lišily jak výší berně, tak hospodářskou strukturou a tím i obsahem jednotlivých sociálních kategorií. Osedlý v horách, kam patřilo rychnovské panství, se od osedlého v kraji lišil menší velikostí pozemkové držby a zejména větším podílem na řemeslné výrobě. Sociálním strukturám obyvatelstva byla v minulosti věnována odbornou literaturou zasloužená pozornost¹⁾. Stručně lze konstatovat, že se autoři shodují v tom, že jedním ze základních kritérií charakteristiky sociálních

1) Josef Pekař, České katastry 1654-1789, Praha 1932; týž, *Kniha o Kosti I.-II. díl*, Praha 1935; Kamil Krofta, Dějiny selského stavu, Praha 1949; Fran-tišek Vacek, Selský stav v Čechách v letech 1419-1620, ČDV 17, sešit 2, 1930; Josef Petráň, Poddaný lid na prahu třicetileté války, Praha 1964; Aleš Chalupa, Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrech (1700-1750), Sborník Národního muzea, 1969, s. 197-378; Miloslav Volf, Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje podle berní ruly, SAP 18, Praha 1968, s. 142-237; Rudolf Beck, Unterfinning. Ländliche Welt vor Anbruch der moderne, München 1993; Jürgen Schlumbohm, Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauer und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650-1860, Göttingen 1994; Rudolf Schlögl, Oberbayerische Bauernwirtschaft und frühmoderner Staat im 17. Jahrhundert, Göttingen 1988; D. Saalfeld, Bauernwirtschaft und Gutsbetrieb in der vorindustrieller Zeit, Stuttgart 1960.

kategorií, nikoli však jediným, je pozemková držba. Zpracování dílčích výstupů o počtu domácností, velikosti pozemkové držby jako celku i půdy skutečně obhospodařované²⁾, o stavech chovaných hospodářských zvířat, výskytu a struktury řemesel umožnilo charakterizovat jednotlivé sociální kategorie v jejich specifické a konkrétní podobě, v níž se projevovaly na rychnovském panství. Tyto výstupy byly vybrány z velkého množství údajů jako základní ukazatel životní úrovně zdejších obyvatel v průběhu více než půlstoletí. Konkretizace jednotlivých sociálních kategorií byla také nezbytným předpokladem pro jejich další sledování v příslušných urbářích, pozemkových knihách a aktovém materiálu patrimoniální správy rychnovského panství.

1. BERNÍ RULA

Rychnovské panství se rozkládalo ve východní části historického kraje Hradeckého³⁾. Území panství bylo hornaté, protékané řekami Orlicí, Kněžnou (nazývanou též Rychnovský potok), Bělou a Zdobnicí. Hlavním zdrojem obživy zdejších poddaných bylo zemědělství, dobytkářství a řemeslo, v horských polohách doplňované námezdní prací v lesích, hutích a hamrech. Obdělavatelná půda byla nevalné bonity, a to i v nižších polohách, a směrem do hor se její kvalita stále zhoršovala. Negativní dopad měly i značně nepříznivé klimatické podmínky: časté povodně v blízkosti řek a potoků, časný příchod zimy ve vyšších polohách, silné mrazy a sněhy i ostré deště, splachující ornici. Pěstovaly se běžné hospodářské plodiny - žito, oves a ječmen, v oblastech s lepší bonitou půdy také len. Panství disponovalo i bohatými lesními porosty.

Šestnácté století bylo v Orlických horách a jejich podhůří ve znamení intenzivní kolonizace, ukončené až ve století osmnáctém⁴⁾. V úrodnějším podhůří se jednalo o vnitřní, zemědělskou kolonizaci, vyvolanou nárůstem populace a existencí množství ladem ležící půdy, která byla provádě-

2) Pro statistické zpracování celkové a produktivní půdy bylo vytvořeno jedenáct základních výměrových skupin: 1. žádná půda, 2. 0,1-5 str., 3. 5,1-10 str., 4. 10,1-15 str., 5. 15,1-20 str., 6. 20,1-30 str., 7. 30,1-50 str., 8. 50,1-70 str., 9. 70,1-100 str., 10. 100,1-130 str., 11. nad 130 str.

3) Na východě hraničilo s kladským hrabstvím, na jihovýchodě s panstvím rokytnickým, na jihu s panstvím žamberským a statky Potštejnem a Doudleby nad Orlicí, na jihozápadě s panstvím kosteleckým a častolovickým a na západě a severozápadě s panstvím opočenským.

4) Podrobně se kolonizací východohradeckého kraje zabýval ve své obsažné a záslužné práci, založené na rozsáhlém výzkumu archivních pramenů, Jaroslav Štůla, Venkovský lid východního Hradecka v letech 1590-1680, Hradec Králové 1971, in: Acta Musei Reginaehradecensis, serie B, Scientiae sociales 13, s. 36n.

na domácím obyvatelstvem a jejímž důsledkem bylo rozšíření orné plochy stávajících hospodářství. Jinak tomu bylo u kolonizace v horách, realizované o půlstoletí později zejména cizím, nezemědělským obyvatelstvem, pro něž zdejší, i když nepříznivé, životní podmínky znamenaly určitou možnost obživy. Tato vnější kolonizace, sklářská a dřevařská, nesla sebou i germanizaci zdejšího prostředí⁵⁾.

V době berní ruly vlastnil rychnovské panství František Karel Libštejnský z Kolovrat⁶⁾. V berní rule je rychnovské panství zapsáno ve stavu panském Hradeckého kraje a k roku 1654 je tvořilo 1 město (Rychnov), 1 městečko (Rychberk, pozdější Liberk) a 21 vesnic (Benátky, Bělá, Dlouhá Ves, Dobřínov, Habrová, Hláska, Kačerov, Kunčina Ves, Kunštát, Javornice, Jedlina, Lipovka (Lipovec), Lukavice, Popelov, Proruby, Rompuše, Rybná, Řičky (Hříčky), Slemeno, Souvlastní (Saufflas) a Zdobnice). Jako základ berně uvádí berní rula na rychnovském panství 194 7/8 osedlého. Centrem panství bylo město Rychnov, rozkládající se na březích říčky Kněžné. V době berní ruly k němu patřila i část vesnice Habrová⁷⁾ a k městečku Liberku, ležícím severovýchodně od Rychnova, patřily dvě blízké samoty „Na Vlčinci“ a „Nemanice“. Dvě vesnice svobodné -Zdobnice a Řičky - jsou v berní rule uváděny sice při rychnovském panství, ale jako integrální součást kutnohorského komorního zboží⁸⁾. U Zdobnice to však neplatilo doslovně, neboť část této vsi k rychnovskému panství přece jen náležela a je zde uváděna jako „Zdobnice, ves z dílu Rychnovského“. Jedinou nově vzniklou vsí v této době byly Benátky, které byly vyzdvíženy na gruntech vsi Lukavice. Berní rula poněkud velkoryse zařadila většinu vsí i s Rychnovem a Liberkem do kategorie „rolí prostředních“. Pouze u tří vsí (Kačerov, Rompuše a Kunštát) výslovně uvádí, že jsou „rolí neurodných“.

Negativní důsledky třicetileté války se odrazily i na rychnovském panství; výrazem toho byly pusté a vyhořelé grunty, pokles chovu dobytka

5) Na rychnovském panství byly v této době definitivně poněmčeny vesnice Kačerov, Kunčina Ves, Souvlastní, Popelov, Bělá a Rybná (všechny ještě v roce 1571 české). Zatímco Liberk byl ještě český, v Hlásce, Rompuši a Prorubech žili jedinci německé národnosti a horské vesnice Kunštát a Zdobnice byly již na počátku 17. století německé, viz J. Šůla, c.d., s. 51.

6) Kolovratové, resp. Albrecht Libštejnský z Kolovrat, zakoupili rychnovské panství spolu s Borohrádkem a Zámrskem od císařovy manželky Eleonory Mantovské v roce 1640 za 190 000 zl. rýn.

7) „Vesnice Habrová z dílu k vejš psanému městu Rychnovu přináležející“, SÚA Praha, fond Berní rula, č. 11 (dále BR 11), fol. 895v-896v.

8) „J.M.C. lidé svobodní, komorou se řídící, v gruntech panství Rychnovského k Horám Kutnám přináležející“. SÚA Praha, BR 11, fol. 919v-921r. V tereziánském katastru jsou již obě vesnice součástí rychnovského panství.

a redukce řemeslné výroby, zvláště soukenictví. Protože se jednalo o panství ležící v podhůří a v horách, s půdou nízké úrodnosti, byly tyto důsledky daleko menšího rozsahu než v krajích nížinných a úrodných a logicky měly větší dopad na město Rychnov, jakožto správní, řemeslnické a tržové centrum panství, než na vesnice. Berní rula uvádí ve městě Rychnově 14 pohořalých a 33 pustých míst, zatímco na vesnicích pouze 20 pohořalých a 2 pustá místa, v Liberku nejsou uváděna žádná pustá místa, jen 6 pohořalých.

Bezprostředně po ukončení třicetileté války se život na panství začal vracet do starých kolejí. Znovuosídlování pustých gruntů do roku 1654 bylo poměrně dynamické a přineslo zacelení alespoň některých válečných ran. Ve městě Rychnově se v letech 1651-1653 objevilo 14 nově osedlých gruntů, na vesnicích mezi léty 1652-1653 tři. Co se týče pustých míst, ne všechna byla skutečně pustá a opuštěná. Tak např. ve městě Rychnově 32 strychů půdy gruntu Mokrovouského užíval měšťan Pavel Podhorský, chalupník Jan Heřhálek kromě svého hospodářství užíval i „Hanečkovský místo“, zahradník Jiří Šauwarth k svému užíval i „chalupu Blechovskou“, zahradník Tobiáš Křivý „místo Venkulovský“ a další zahradník Tobiáš Blažek „místo Drtinovský“. S podobnou praxí se setkáváme i na venkově, kde např. v Říčkách sedlák Jiří Ressler měl i „druhou chalupu“, sedlák Hans Lederer v Popelově držel „dvě živnosti“ nebo ve vsi Kačerově selské stavení rozbořené a pusté o stu stryších „zanechala sobě vrchnost za dvůr“, role užívala a chovala v něm dobytek.

MĚSTO RYCHNOV

Ve městě Rychnově, ohodnoceném berními komisaři na 35 1/2 osedlého, je berní rulou uváděno **201 domácností, jejichž sociální skladba byla 45 měšťanských (22%), 41 chalupnických (20%) a 115 zahradnických (58%)**. Přes polovinu domácností nevlastnilo žádnou půdu, jednalo se však pouze o všechny domácností zahradnické. Podíváme-li se na **držbu veškeré půdy** pod zorným úhlem jednotlivých sociálních kategorií, pak můžeme konstatovat následující skutečnosti: Měšťané drželi celkem 752 a chalupníci 168 strychů veškeré půdy. V sociální kategorii „měšťan“ se držba půdy pohybovala do 45 strychů. Nejčastěji byla sice zastoupena výměrová skupina 5,1-10 strychů, a to u jedné třetiny selských domácností, avšak i tři další výměrové skupiny, tj. 10,1-30 strychů, uváděné u více než poloviny selských domácností, byly víceméně vyrovnané, přičemž průměr na měšťanskou domácnost byl 16,7 strychů. Výjimkou byli pouze dva měšťané ve výměrové skupině 30,1-50 strychů. V sociální kategorii „chalupník“ se držba půdy pohybovala od 1 do 8 strychů, s výraznou převahou

výměrové skupiny 0,1-5 strychů (88% chalupnických domácností); průměrná držba půdy dosahovala 4 strychů. Hranicí mezi oběma sociálními kategoriemi bylo 9 strychů.

Poněkud odlišná situace nastane, podíváme-li se na **držbu produktivní, tj. skutečně osévané půdy**, jejíž produkce sloužila k základnímu materiálnímu zabezpečení domácnosti a jejíž přebytky mohly být případně zpeněženy na místním trhu. Produktivní půdy bylo zákonitě méně, avšak celkový třicetiprocentní rozdíl nebyl v porovnání s „krajem“ nijak drastický. Měšťanské domácnosti obhospodařovaly celkem 485 strychů produktivní půdy (64% jejich veškeré půdy) a chalupnické 119 (71% jejich veškeré půdy), přičemž průměr u měšťanské domácnosti činil 10,7 strychů a u chalupnické 3. Produktivní půda se v berní rula dělila nikoli podle bonity, ale podle druhu výsevku, na ozim a jař. Ozimů se vysévalo o 18% méně než jaří. Měšťanské domácnosti osívaly ozimy 79 a jaří 206 strychů, chalupnické ozimy 76 a jaří 43 strychů. Zatímco všichni měšťané osívali svá pole ozimy a jaří, u chalupníků byla situace poněkud odlišná -ozimy vysévalo 90% chalupnických domácností, jař 73%. Hranicí mezi oběma sociálními kategoriemi bylo 5 strychů. Na základě držby produktivní půdy klesá hranice mezi oběma sociálními kategoriemi o 6 strychů. V podstatě lze konstatovat, že rozdíl mezi veškerou půdou a půdou skutečně osívanou byly velmi malé, což jistě pramenilo z toho, že se jednalo o nevelké výměry, jejichž obhospodařování nekladlo na jednotlivé domácnosti přehnané nároky. U obou sociálních skupin převažovaly ozimy nad jaří⁹⁾.

Berní rula dále zprostředkovává pohled na **chov a stavy jednotlivých hospodářských zvířat**, což nám umožňuje doplnit si představu o materiálním zabezpečení obyvatel města Rychnova. Co do druhů chovaných zvířat byly zde v kusech uváděny pouze krávy, jalový dobytek, ovce a prasata. Na rozdíl od tereziánského katastru rula nerozlišovala koně a voly, ale uváděla je souhrnně jako „potah“. Město Rychnov disponovalo 49 potahy na 201 domácností (30 potahů v měšťanských, 9 potahů v chalupnických a 10 potahů v zahradnických domácnostech). Držba 1-4 potahů byla zaznamenána pouze u čtvrtiny měšťanských domácností, převažovala držba 3 potahů, přičemž průměr na měšťanskou domácnost byl pouze 0,7 potahu. Necelá desetina chalupnických domácností držela 1-3 potahy (průměr 0,2) a u dvaceti zahradnických domácností byly zaznamenány 1-2 potahy (průměr 0,01). Co se týče držby potahu v chalupnických a zejména zahradnických domácnostech, kde byly vzácnou výjimkou, je třeba konstatovat, že se jednalo nejčastěji o držbu z profesní nut-

9) U sedláků v poměru 74% : 26%, u chalupníků 59% : 41%.

nosti (formani). Vezmeme-li v úvahu nezbytnost potahu pro obdělávání půdy, nezbyvá nám než konstatovat, s ohledem na výše uvedené závěry o držbě veškeré i produktivní půdy, že stávající potahy zřejmě dostatečně pokryly příslušné zemědělské práce. Majitelé potahů vypomáhali těm, kteří je nevlastnili, ať již za úplatu nebo za manuální služby (výpomoc při polních pracích, zástup na robotách atp.), v každém ohledu však z potahů profitovali měšťané, kteří jich vlastnili nejvíce. Z 201 domácností polovina (42%) chovala krávy. V sociální kategorii „měšťan“ se držba krav pohybovala od 1 do 11 kusů, téměř tři čtvrtiny měšťanů držely 2-4 krávy, přičemž průměr na měšťanskou domácnost byl 3 kusy; držba většího počtu kusů byla ojedinělá. V sociální kategorii „chalupník“ se držba krav pohybovala od 1 do 3 kusů, u poloviny z nich převažovala držba 2 kusů a průměr na chalupnickou domácnost činil necelé 2 kusy. U sociální kategorie „zahradník“ se držba krav pohybovala od 1 do 2 kusů, u více než poloviny převažovala držba 1 kusu a průměr na zahradnickou domácnost byl necelý 1 kus. V případě držby jalového dobytka byla situace o něco horší, chovala jej necelá polovina všech domácností (40%). V měšťanských domácnostech se držba pohybovala od 1 do 9 kusů, s mírnou převahou 2-3 kusů, průměr byl o něco vyšší, činil necelé 4 kusy. Jednoznačně lze konstatovat, že držba nad 5 kusů byla ojedinělá (3 případy). Chalupníci drželi od 1 do 3 kusů s velice vyrovnanou držbou 1 a 2 kusů (85% chalupnických domácností), průměr na chalupnickou domácnost činil necelé 2 kusy. V zahradnických domácnostech se držba pohybovala od 1 do 2 kusů, přičemž převažovala držba 1 kusu (75% zahradnických domácností) a průměr na zahradnickou domácnost byl o něco více než 1 kus. Co se týče chovu ovcí, zde byla situace v porovnání s předchozími druhy dobytka opět o něco nepříznivější, neboť tři čtvrtiny domácností se chovem ovcí nezabývaly vůbec. V sociální kategorii „měšťan“ se držba ovcí pohybovala od 1 do 60 kusů. V nižších počtech chovaných ovcí byla velice rovnoměrně rozložena, přičemž převažovala držba 5-6 kusů. Držba větších stád, tj. 23-60 kusů, spočívala v rukou osmi měšťanů, kteří vlastnili polovinu všech ovcí chovaných ve městě Rychnově. V sociální kategorii „chalupník“ se držba pohybovala nerovnoměrně od 4 do 20 kusů, téměř polovina chalupníků držela 10-20 kusů a průměr na chalupnickou domácnost činil 8,5 ovce. V sociální kategorii „zahradník“ se držba ovcí pohybovala od 2 do 17 kusů, a to velice nerovnoměrně. Držba většího počtu kusů byla ojedinělá¹⁰⁾, přičemž průměr na zahradnickou domácnost byl 7 kusů. Nejmenší rozsah zaznamenal chov prasat (sviní), který nebyl provozován ve více než

10) 15 kusů držel soukeník, 16 řezník a 17 lazebnice.

třech čtvrtinách domácností (83%). Měšťané chovali od 1 do 8 kusů, vyrovnaná a převažující byla držba nižších početních stavů, tj. 1-3 kusy, a průměr na měšťanskou domácnost činil necelé 3 kusy. V chalupnických domácnostech se držba prasat pohybovala od 1 do 6 kusů, s převahou držby 2 kusů, což byl i průměr na chalupnickou domácnost. Zahradníci drželi 1-6 kusů, převažovala držba 2 kusů a průměr na zahradnickou domácnost byl 3 kusy. K chovu jednotlivých druhů hospodářských zvířat ve městě Rychnově lze závěrem konstatovat následující: Byla chována všemi sociálními kategoriemi, avšak jejich držba byla koncentrována v rukou měšťanů. Nejmarkantněji se tento fakt projevil u chovu krav, jalového dobytka a ovcí.

Dalším zdrojem obživy bylo pro všechny sociální kategorie **cechovně organizované řemeslo**. V tehdejší Rychnově byla zastoupena celá škála běžných řemesel, převažovala však řemesla textilní, zejména soukenictví¹¹⁾. Řemeslo ve městě Rychnově provozovali téměř všichni přednostové zachycených domácností (93%), přičemž polovina z nich se zabývala soukenictvím. Z pohledu jednotlivých sociálních kategorií lze konstatovat, že v sociální kategorii „měšťan“ není pouze u dvou osob uvedeno řemeslo a že jich více než polovina provozovala řemeslo soukenické, v sociální kategorii „chalupník“ neprovozovaly řemeslo pouze tři osoby (ženy, pravděpodobně vdovy) a opět převažovali soukeníci a v sociální kategorii „zahradník“ bylo vzhledem k jejich počtu uváděno řemeslníků nejvíce; téměř všichni zahradníci provozovali řemeslo, přičemž polovina z nich vykonávala řemeslo soukenické. Je třeba dodat, že pro necelou polovinu zahradníků to byla jediná možnost obživy, protože nechovali žádná hospodářská zvířata a skutečně je živila pouze práce „vlastních rukou“.

Výše uvedené poznatky o držbě veškeré i produktivní půdy, chovu jednotlivých druhů hospodářských zvířat a provozování různých řemesel nám umožňují vytvořit zdejší **prototyp průměrného představitele jednotlivých sociálních kategorií**: Typický měšťan měl celkovou rozlohu půdy ve výměrové skupině 5,1-10 strychů a totéž i osíval¹²⁾, držel 2-4 krávy, 2-3 kusy jalového dobytka, 5-6 ovcí, 2 prasata a provozoval soukenické řemeslo. Typický chalupník měl celkovou rozlohu půdy ve výměrové sku-

11) Berní rulou jsou uváděna ve městě Rychnově tato řemesla a povolání: 1 barvíř, 6 formanů, 1 handlíř, 3 hrnčíři, 1 koželuh, 5 kožešníků, 1 kolář, 2 kováři, 1 kráječ, 1 kramář, 8 krejčích, 2 mlynáři, 2 muzikáři, 8 nádeníků, 6 pekařů, 1 perníkář, 1 písař důchodní, 3 provazníci, 13 řezníků, 99 soukeníků, 1 sedlák, 1 soldát, 5 tkalců a 1 zámečník.

12) Jedná se o nejčastější zastoupení v této skupině, aritmetický průměr je ve skutečnosti vyšší, tj. 16,7 strychů celkové a 10,7 strychů produktivní půdy, avšak zkresluje skutečnost.

pině 0,1-5 strychů a totéž i osíval, držel 1 krávu, 1 jalovici, ovce a prasata nechoval¹³⁾ a provozoval soukenické řemeslo. Typický zahradník byl bezzemkem, držel 1 krávu, 1 jalovici, 1 ovci, 2 prasata (v případě, že choval hospodářská zvířata) a provozoval soukenické řemeslo.

VESNICE RYCHNOVSKÉHO PANSTVÍ

Na vesnicích rychnovského panství bylo zaznamenáno v době berní ruly **453 domácností se sociální skladbou 156 selských (34%), 188 chalupnických (42%) a 109 zahradnických (24%)**. Čtvrtina všech domácností nevladnla žádnou půdu, jednalo se však pouze o všechny domácnosti zahradnické. **Držba veškeré půdy** se v jednotlivých sociálních kategoriích projevovovala následovně: Selské domácnosti držely 5 760 strychů s tím, že se u nich držba veškeré půdy pohybovala od 18 do 80 strychů a u poloviny domácností převažovala držba ve výměrové skupině 30,1-50 strychů. U chalupnických domácností bylo zaznamenáno 789 strychů veškeré půdy, jejíž držba se pohybovala od 1 do 20 strychů a u více než poloviny domácností převažovala držba ve výměrové skupině 0,1-5 strychů. Průměrná držba veškeré půdy činila u sedláků 37 a u chalupníků 4,2 strychu, přičemž hranice mezi sedláky a chalupníky byla v tomto případě 21 strychů. Co se týče pustých gruntů, jsou výslovně uváděny pouze 2 selské -grunt Markovský o 38 stryších v Dobřínově a grunt Saydlovský o 100 stryších v Kačerově.

Posun směrem dolů se opět zákonitě projevuje u **držby produktivní půdy**, a to logicky daleko markantněji než v případě města Rychnova, i když v porovnání se situací na gruntech „v kraji“ zase nijak drasticky. Selské domácnosti obhospodařovaly celkem 2 651 strychů produktivní půdy a chalupnické pouze 499 strychů, přičemž průměr na selskou domácnost činil 16 a na chalupnickou 4 strychy. Na rozdíl od města Rychnova se vysévalo více jara než ozimů. Selské domácnosti osívaly jara 1 601 a ozimem 1 050 strychů, chalupnické osívaly jara 318 a ozimem 181 strychů¹⁴⁾. Hranicí mezi oběma sociálními kategoriemi bylo 13 strychů.

Stavy dobytka chovaného na vesnicích byly logicky mnohonásobně vyšší než ve městě. Nejrozšířenějším byl chov krav, který provozovaly téměř všechny venkovské domácnosti (97%). V sociální kategorii „sedlák“ se držba krav pohybovala od 2 do 16 kusů s převahou držby 6 kusů (19% domácností), přičemž průměr na selskou domácnost činil 6 kusů. Vyšší stavy, tj. 10-16 kusů, byly ojedinělé a byly zjištěny pouze u 8 do-

13) Opět se nejedná o průměrnou držbu, ale o nejčastější zastoupení.

14) U selských domácností činil poměr jara k ozimům 60% : 40%, u chalupnických 64% : 36%.

mácností. V sociální kategorii „chalupník“ se držba krav pohybovala od 1 do 9 kusů s převahou držby 3 kusů (31% domácností) a průměr na chalupnickou domácnost byl 3 kusy. V sociální kategorii „zahradník“ se držba krav pohybovala od 1 do 4 kusů s převahou držby 2 kusů u poloviny domácností, přičemž průměr na domácnost byl také 2 kusy. Co se týče chovu jalového dobytka, ten byl o něco nižší, provozovalo jej 84% všech domácností. Selské domácnosti držely 1 až 15 jalovic, mírně převažovala držba 4 kusů, průměr na domácnost činil 5 kusů a pouze 3 sedláci chovali stáda po 15 kusech. U chalupnických domácností se držba jalovic pohybovala od 1 do 10 kusů s výraznou převahou držby 2 kusů, průměr na domácnost byl 2 kusy a podobně i u této kategorie se držba většího počtu kusů, tj. 7 až 10, vyskytovala pouze ojediněle. Zahradnické domácnosti držely od 1 do 4 kusů s výraznou převahou držby 1 kusu a průměr na domácnost byl 1 kus. Početní stavy chovaných ovcí a prasat byly velmi nízké ve srovnání s výše uvedenými druhy hospodářských zvířat. Lze konstatovat, že chov ovcí byl téměř 3x nižší než v městě Rychnově a chov prasat minimální. Co se týče chovu ovcí, byl provozován pouze v 9% domácností. Většinu ovcí (89%) chovala necelá čtvrtina selských domácností a rozložení držby bylo velmi nerovnoměrné, převažovala však držba 1 kusu. Skutečnou výjimkou byla selská domácnost se stádem čítajícím 40 kusů. Chov ovcí v ostatních sociálních kategoriích (23 kusů drželi chalupníci a 2 zahradníci) byl zanedbatelný a nelze z něj vyvozovat žádné závěry. Podobně tomu bylo i u chovu prasat, který provozovalo pouze 13% domácností. Opět většinu prasat (104 ze 120 kusů) chovala necelá čtvrtina selských domácností, u nichž se držba pohybovala od 1 do 7 kusů s převahou držby 2 kusů, více, tj. 6 až 7 kusů, bylo chováno pouze ojediněle. Chovy v chalupnických i zahradnických domácnostech byly zanedbatelné a opět neumožňují činit žádné závěry. Vzhledem k důležitosti potahu při obdělávání výše uvedených rozloh produktivní půdy je zajímavé i zjištění jejich četnosti. V držbě potahů dominovaly jednoznačně selské domácnosti, držba potahů chalupníky byla zanedbatelná a u zahradníků nebyly zachyceny vůbec. V selských domácnostech bylo zaznamenáno celkem 474 potahů, držba potahu se pohybovala od 1 do 6, s převahou 2, přičemž průměr na domácnost byl 3 potahy. Chalupnické domácnosti držely celkem pouhých 30 potahů, jejichž držba se pohybovala od 1 do 2, s převahou 1 (průměr 0,16). I pro vesnice můžeme na základě shora uvedených poznatků o držbě půdy opakovat tvrzení, že tyto potahy zřejmě stačily pokrýt potřebu při zemědělských pracích. Na selské potahy byli odkázáni chalupníci a úhradou byly opět spíše než finanční vyrovnání manuální práce (zástup na robotách, výpomoc na sedlákových polích při sezónních pracích).

Situace ve **venkovské řemeslné výrobě** na rychnovském panství nebyla právě utěšená¹⁵⁾. Z celkového počtu 453 hospodářů pouze 52 vykonávalo nějaké řemeslo. Lze konstatovat, že se jednalo o běžnou škálu potřebných řemesel, která však nemohla zdaleka pokrýt skutečnou potřebu a tak byli venkovští hospodáři odkázáni zejména na městskou řemeslnou produkci. Sociální skladba venkovských řemeslníků mnoho nevypovídá. Řemeslo totiž provozovalo 15 sedláků, 17 chalupníků a 20 zahradníků a převažovali tkalci.

Podobně jako tomu bylo v případě města Rychnova, můžeme i v případě vesnic rychnovského panství vytvořit na základě výše uvedených rulových údajů **prototyp průměrného představitele jednotlivých sociálních kategorií**. Typický sedlák měl celkovou výměru půdy ve skupině 30,1-50 strychů, osíval 10,1-15 strychů, držel 6 krav, 4 jalovice, 1 ovci, 2 prasata, 2 potahy a neprovozoval žádné řemeslo. Typický chalupník měl celkovou výměru půdy ve skupině 0,1-5 strychů a totéž i osíval, držel 3 krávy, 2 jalovice, ostatní hospodářská zvířata včetně potahu nechoval a neprovozoval žádné řemeslo. Typický zahradník nevládnul žádnou půdu, držel 2 krávy a 1 jalovici a neprovozoval žádné řemeslo.

2. FASSE Z ROKU 1714

Na rozdíl od berní ruly, která zařadila rychnovské panství do kategorie „rolí prostředních“ a nebrala přílišné ohledy na skutečnou situaci, vyplývá z komentářů a poznámek fasse z roku 1714 zjevná snaha o nápravu. Ostatně nespokojenost s našim prvním katastrem byla všeobecná a podobné nářky a stížnosti jako z Rychnova se ozývaly z většiny českých panství. Je však třeba zdůraznit, že v případě fasse došlo opět k extrému, neboť většina půdy byla pro změnu zařazena do kategorie špatné půdy, což opět neodpovídalo skutečnosti; tehdejší daňoví poplatníci se však jistě nezlobili.

Začteme-li se do průvodních komentářů fasse, získáme obrázek tehdejšího rychnovského panství, jak jej spatřovalo bedlivé oko vizitačních komisářů. Protože tyto poznámky nepostrádají na půvabu a plasticky líčí zdejší poměry, použila jsem jich i v úvodech pro město a vesnice rychnovského panství.

MĚSTORYCHNOV

„Že zdejší panský město Rychnov v svém položení pod horami leží, role který dosti s bedlivým povážením do prostředního a špatného classu po-

15) Berní rulou jsou ve vesnicích rychnovského panství uváděna tato řemesla: 1 bednář, 1 hrmčír, 2 kameníci, 2 koláři, 2 kováři, 1 krčmář, 5 krejčích, 4 mlynářů, 1 muzikář, 1 pekař, 1 řešetář, 3 řezníci, 5 ševců, 1 sítař, 3 tesaři, 13 tkalců, 1 volejník, 1 zámečník, 2 zedníci, 1 hamerník.

stavené jsou, místy řídký, plachý, močarovitý a místem zase syrovátka a kamenitý se nacházejí. Kdežto když se dobře opravujou a rok povolný jest, po jednom zrně z prvního classu čtyři, [z] prostřední tři, u špatnější dvě zrna z požeňání Božího když dostane, za hojnost se pokládá. Obyvatelové pak a řemeslníci v svých obchodech těžké živnosti vedou. Mnoho se jich nachází, kteří nemohouce sousedským onerám zadosti učiniti, J.M.C. kontribuci a jiný těžkosti vystáti, za dostatek gruntův na prodej jmají z příčiny té, že žádného vejdělku z řemesla nemají. Velkej nedostatek na vyživení svém trpí, po jarmarcích jdou a pracují, mnohej málo, jinší zase nic, že lidt ochuzený jest, neutrží outratu tvrdou a tak téměř každodenně do větších škod přicházejí¹⁶⁾.

Podívejme se nyní, jak tento slovní komentář ilustrují samotné údaje fassé z roku 1714. K tomuto roku je ve městě Rychnově zachyceno celkem **154 domácností, jejichž sociální skladba byla 45 měšťanských (30%) a 109 zahradnických (70%)**. Oproti berní rule dochází k poklesu počtu domácností o čtvrtinu a ke změně jejich skladby, neboť mizí sociální kategorie „chalupník“ a zatímco počet měšťanských domácností se nemění, počet zahradnických zaznamenává 5% pokles. K posunu dochází v držbě veškeré i produktivní půdy, a to u měšťanů i zahradníků. Nejlépe lze tento posun sledovat u měšťanských domácností, jejichž počet zůstal neměnný. Měšťanské domácnosti vykazovaly 658 strychů veškeré půdy, tedy o 94 strychů méně než uváděla berní rula. V sociální kategorii „měšťan“ se sice nezměnilo rozmezí rozsahu **držby veškeré půdy 5,1-50 strychů** ani nejčastěji zastoupená výměrová skupina 5,1-10 strychů, změnila se však častost zastoupení v této skupině, a to z 33% v roce 1654 na 51% v roce 1714 (nárůst o 18%). Adekvátně došlo u dalších tří výměrových skupin, tj. 10,1-30 strychů, k poklesu zastoupení téměř o čtvrtinu, a to z 62% na 40%. Co se týče nejmajetnějších měšťanů, tj. ve výměře 30,1-50 strychů, jejich počet sice stoupl ze 2 na 4, to však nic nemění na faktu, že v roce 1714 poklesla poněkud celková držba půdy v měšťanských domácnostech (průměr 14,6 str. na měšťanskou domácnost) ve prospěch domácností zahradnických. Co se týče zahradnických domácností, ty vykazovaly 297 strychů veškeré půdy. I když vezmeme v úvahu, že většina domácností uváděných rulou jako chalupnické klesla do sociální kategorie „zahradník“, můžeme konstatovat, že se v roce 1714 situace zahradníků podstatně zlepšila, neboť držba půdy je k tomuto roku uváděna již u 99% zahradnických domácností (průměr 2,75 str. na zahradnickou domácnost), zatímco rulou zahradníci byli bezzemky. Hranicí mezi oběma sociálními kategoriemi bylo 10 strychů.

16) SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. 337, fol. 48 r.v.

Přes pokles počtu domácností došlo jen k minimální změně v celkové držbě veškeré půdy, a to na 955 strychů oproti 920 uváděným berní rulou.

Co se týče zařazení **produktivní půdy** do tříd podle bonity, žádná nebyla shledána jako dobrá, 44% půdy bylo uváděno jako střední a 56% jako půda špatná. Lze konstatovat, že se k roku 1714 zvětšila celková výměra produktivní půdy téměř o třetinu, a to z rulou uváděných 604 na 951 strychů. Pod zorným úhlem sociálních kategorií se situace jeví následovně: U měšťanských domácností se držba střední půdy pohybovala od 1 do 30 strychů s převahou ve výměrové skupině 0,1-5 strychů (67%). Téměř polovina zahradnických domácností střední půdu nevladnila, ostatní (55%) se vyskytovaly pouze ve výměrové skupině 0,1-5 strychů. Hranice mezi měšťany a zahradníky byla v případě střední půdy 5 strychů. Držba špatné půdy v měšťanských domácnostech se pohybovala v rozmezí od 3 do 50 strychů s převahou ve výměrové skupině 5,1-10 strychů (36%), v zahradnických od 1 do 10 strychů s převahou ve výměrové skupině 0,1-5 strychů (98%). Pouze 2 zahradnické domácnosti byly zaznamenány ve výměrové skupině 5,1-10 strychů. Průměrná držba produktivní půdy v měšťanských domácnostech byla 14,5 strychu a v zahradnických 2,7 strychu. Hranice mezi měšťany a zahradníky byla v případě špatné půdy 10 strychů.

K významnému posunu ve srovnání s údaji berní ruly došlo v **chovu hospodářských zvířat**. K roku 1714 je doložen pokles počtu jednotlivých chovaných kusů. Chov volů byl zanedbatelný, neboť pouze 4 měšťané a 2 zahradníci drželi po jednom kusu. Tažní volí byli v potahu nahrazováni koňmi, které však drželo pouze 10 % domácností, přesto u potahů nedochází ve srovnání s berní rulou ke změnám. V měšťanských domácnostech se držba koní pohybovala od 1 do 4 kusů s převahou 2 kusů, u zahradnických od 1 do 2 kusů, s převahou držby 1 kusu. Stále nejrozšířenějším zůstává chov krav, které se nacházely v 67% domácností; ve srovnání s berní rulou došlo k mírnému vzestupu o 9 %. V sociální kategorii „měšťan“ se chov krav pohyboval od 1 do 9 kusů, s převahou 1-2 kusů u poloviny měšťanských domácností, v sociální kategorii „zahradník“ od 1 do 3 kusů, kdy v třetině zahradnických domácností převažovala držba 1 kusu. Je třeba konstatovat, že v měšťanských domácnostech počet chovaných krav mírně poklesl, zatímco v zahradnických zaznamenal mírný vzestup. K mírnému poklesu došlo v chovu jalového dobytka, kterým se nyní zabývalo 34% domácností, tj. o 6% méně, přičemž počty jalovic v měšťanských domácnostech klesly o 20%, zatímco u zahradníků ke změně nedošlo. Měšťané chovali 1-4 kusy, převažovala však držba 1-2 kusů, zahradníci 1-3 kusy s převahou držby 1 kusu. K razantnější změně došlo v chovu ovcí, který klesl na polovinu; provozovalo jej pouze 12% domácností oproti 23%

v době berní ruly. V sociální kategorii „měšťan“ se chov ovcí pohyboval od 1 do 30 kusů a byl velmi nerovnoměrně rozložen. Lze však konstatovat, že větší počet kusů byl chován pouze ojediněle a že došlo k poklesu o 22% ve srovnání s rulovými údaji. V sociální kategorii „zahradník“ se počet chovaných kusů pohyboval od 1 do 9 s převahou 1 kusu a ve srovnání s berní rulou došlo pouze ke 4% poklesu. Je třeba zdůraznit, že chov ovcí byl opět kumulován v rukou pěti měšťanů, kteří vlastnili větší stáda. K nejmarkantnějšímu posunu došlo v chovu prasat, který klesl na minimum a nehrál prakticky žádnou roli, neboť byl uveden pouze ve 2 měšťanských a 1 zahradnické domácnosti, a to vždy pouze po jednom kusu. Nově se oproti berní rule objevuje ve městě držba koz, která však byla minimální (podchycena pouze u dvou zahradnických domácností). Závěrem lze konstatovat, že podobně jako v roce 1654 byl i v roce 1714 chov hospodářských zvířat koncentrován v rukou měšťanů.

Nedílnou součástí obživy obyvatel města Rychnova bylo i nadále **cechovně organizované řemeslo**. V poměrně stabilizované řemeslné výrobě byla stále zastoupena škála běžných řemesel, kterými byla pokrývána nejen potřeba města, ale i venkova; převažovala textilní řemesla, zejména soukenictví¹⁷⁾. Ze 154 sledovaných domácností není řemeslo uvedeno pouze u 3 domácností měšťanských a 3 zahradnických. Z pohledu sociálních kategorií lze konstatovat, že řemeslo provozovalo 97% měšťanských (pokles o 2% oproti r. 1654) a 97% zahradnických domácností (vzestup o 3%). Co se týče soukeníků, je třeba dodat, že u měšťanů došlo ke snížení počtu domácností provozujících toto řemeslo o 14% a u zahradníků naopak ke zvýšení o 2%.

Na základě výše uvedených údajů fasse z roku 1714 můžeme opět vytvořit **prototyp průměrného představitele jednotlivých sociálních kategorií** ve městě Rychnově: Typický měšťan měl celkovou držbu půdy v rozmezí 5,1-10 strychů, osíval 0,1-5 strychů prostřední a 0,1-10 strychů špatné půdy, držel 2 koně, 1-2 krávy, 1-2 jalovice, 3 ovce a provozoval soukenické řemeslo. Typický zahradník měl celkovou držbu půdy v rozmezí 0,1-5 strychů, osíval 0,1-5 strychů prostřední a 0,1-5 strychů špatné půdy, držel výjimečně 1 koně, 1 krávu, 1 jalovici a 1 ovci a provozoval soukenické řemeslo.

17) K r. 1714 jsou ve městě Rychnově uváděna tato řemesla: 1 barvíř, 1 valchář, 76 soukeníků, 5 mezuláníků, 6 krejčích, 1 kloboučník, 2 kožešníci, 1 punčochář, 12 řezníků, 5 pekařů, 1 perníkář, 1 mlynář, 1 sládková, 1 bednář, 6 formanů, 2 handlíři, 2 hrnčíři, 1 kramářka, 1 lazebník, 1 mydlář, 1 nádeník, 1 sedlář, 12 ševců, 1 tesař, 1 truhlář, 1 uzdař, a 2 zedníci.

VESNICE RYCHNOVSKÉHO PANSTVÍ

Podobně jako město Rychnov jsou opatřeny poznámkami i jednotlivé vesnice. Jejich hodnota spočívá především v tom, že nás informují i o skutečnostech, o kterých strohé a neosobní číselné údaje mlčí - o způsobu života a obživy zdejších poddaných, místních specifických poměrech a krajových zvláštlostech, které ovlivňovaly každodenní skutečný život poddaných. Co se týče bonity půdy, v drtivé většině převládaly nářky na špatnou půdu. Role jsou líčeny jako kamenité a skalnaté či pokryté hromadami napadaného kamení, položené na kopcích a neužitečné, často močálovitě, půda jako „řídka“, na „samých splaších“, „vopukovatá“, „sli novatka“ atp. Vyšší nadmořská výška, kopcovitý a směrem ke kladské hranici hornatý terén, množství srážek, větry a časné a dlouhé zimy také negativně ovlivňovaly sklizeň. Proto je často uváděna nízká úrodnost půdy, kdy jen v příznivějších letech dosahovala sklizeň dvojnásobku (Hláška, Kunčina Ves, Rompuše, Bělá, Rybná, Souvlastní, Popelov, Malá Zdobnice)¹⁸⁾. Snahy poddaných o zkvalitnění půdy a dosažení vyšší úrody hnojením nebyly příliš úspěšné pro časté a vydatné deště zejména ve vyšších polohách, které odplavovaly ornici, nebo v blízkosti vodních toků, kde docházelo k častým zátopám (Slemenno, Hláška)¹⁹⁾. Ještě huře na tom byli obyvatelé podhorských vesnic -Kunštátu, Říček a obou Zdobnic, sem první sníh přicházel někdy nečekaně velice brzy, takže na polích zůstávala nedozrátá úroda a zdejší hospodáři přitom museli stačit zasít ozim ještě před prvními sněhy. Situaci v těchto vsích výmluvně líčí komentář fasse: „Tato ves Říčka a předcházející ves Zdobnice, ty obě ležejí pod těma Štibnickýma velkejma horama, role jich jest kamenná, dokonce špatný a neourodny, vždyckny semeno k setí na ozim jinde hledati a dřív než sněhy přijdou, zaseti musejí. Na faře jako při Malé Zdobnici z dílu Rychnovského dlouho pro zimu síti nemůžou a pak nedozrát, neb dočista sněhem zapadne“²⁰⁾. Ještě horší situace byla v Kunštátu: „Tato ves Kunštát leží dočista ze všech stran mezi velkejma horama a lesy při hranici hrabství

18) SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. 337, fol. 133v, Hláška: „Tak aby dosti mírný rok byl, nemnoho kdy po 1 korci semena víc než 2 korce nakliděj, majíc role všechny na samých splaších“.

19) SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. 338, fol. 268v-271v, Slemenno: „Při této vsi, kde nejlepší kousek role by býti mohlo pod humny, jsouc blízko vody, když povodeň přijde, jestli role zvoraná, vezme roli s mrvou pryč, jen samej šterk zůstane. Jestliže se to tehdy na ves přivalí, obilí nato vynáší tak, že množdykrát málo a někdy dokonce nic neskliděj“; TK 1714, kart. 337, fol. 133v-141r, Hláška: „Jak dosti malej děšť přijde, hned mrvou tu lepší z ní spláchně a přeč vezme“.

20) SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. č. 338, fol. 333v-335v, Říčky.

Kladského. Častokrát skrze vodu těch kopců zběhnouce, mnohou škodu trpěj. Role také velmi neurodné jsou. V podzim časem přicházejícími sněhy a mrazy zrno zkázu veme, taže zamrklý zůstane a někdy dokonce ke setí se nehodí, nýbrž do chleba, šak málo mouky vydává⁽²¹⁾. Bezmocnost poddaných vůči tvrdé přírodě je leitmotivem komentářů téměř u všech vesnic. Vyplývá z nich dále, že na většině vsí se jen s velkými obtížemi dokázali poddaní uživit pouze z výnosu svých rolí, v nepříznivých letech vůbec ne. Přírodní podmínky však byly dané a nebylo v moci poddaných je ovlivnit. Proto se tak často objevuje bezmocný povzdech „jestli by Bůh ourodnějších let propůjčiti by neráčil, dočista skažení pusté statky by zůstaly“ (Benátky).

Přesto zde všude lidé žili a nějak se uživit museli. Vítaným doplňkem příjmů bylo podomácké předení, ve vesnicích rychnovského panství v tomto období již hojně rozšířené. Avšak ani ono nemohlo nijak markantně zlepšit životní podmínky zdejších poddaných, neboť záviselo na cenách lnu a na platech za předení.⁽²²⁾ Výtěžek z předení však přesto pomáhal poddaným „udržet se jakž takž nad vodou“ a zaopatřit si alespoň částečně potřebné osivo a chléb. Většina z nich však byla zadlužená, a to jak na „J.M.C. kontribuci“, tak u záduší a přivydělávala si námezdní práci. V pohraničních oblastech, zejména v Kunštátě, bývalo zvykem odcházet za prací do Slezska, avšak v tomto období již tato možnost mizí, protože předlidně Slezsko mělo dostatečnou zásobu svých vlastních pracovních sil⁽²³⁾. Na nádenickou práci byli také odkázáni bývalí dělníci a řemeslníci z rušených hamrů, jejichž zlatá éra skončila. Výmluvný je případ z Rybné: „Nachází se při tej vesnici také jedenácte chalup, v nichžto předešlej hammermyster své dělníky měl a poněvadž nyní hamry se zkasírovaly a těch dělníkův a řemeslníkův nepotřebuje, nádenictvím se živiti musej. Chová každý po 1 krávě pro jejich obživení“⁽²⁴⁾.

Obecní role, pokud se nějaké při vesnicích nacházely, byly vždy nejhorskší kvality. Přesto alespoň někde skýtaly obživu těm nejchudším -podruhům (Habrová, Proruby, Bělá, Dlouhá Ves). Vzhledem k neúrodnosti polí a insolventnosti podruhů se z nich neplatilo vůbec nebo velice málo. Podobně

21) SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. č. 338, fol. 287v-290v, Kunštát.

22) „Při tej vsi Hlaska, jako i následující vesnice Rampuše, Bělá, Rybná, Saufles, Popelov a Malá Zdobnice ...obživení největší jest prádlem, ale že nyní len drahej a příze naproti tomu málo platí, dosti nouze a hladu přetrpěti musej“. SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. č. 337, fol. 137v-141r.

23) SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. č. 338, fol. 297v-298v, Kunštát: „Jejich živnost nejlepší bejvala nákým nádenickým dílem v Slysku, nyní pak již také špatné obživení z toho mají, neb již lidé přemnožení jsou“.

24) SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. č. 338, fol. 173v-192r, Rybná.

tomu bylo s obecními lesy. Z komentářů vysvítá, že se často nejednalo o les ve vlastním slova smyslu, ale o porostliny, zakrslé smrčky, „krsy a charouzy“. Toto dříví se využívalo jako palivo a na opravu cest, většinou také bez úplaty. Pouze v Bělé se ve zdejší obecním lesíku nacházel kromě drobného dříví „některej krov pro sousedskou potřebu“. Podobně jako u města Rychnova, tak také u většiny vesnic došlo k výrazným posunům v zařazení podle bonity půdy, a to k horšímu. Ve „druhém classu“ (půda střední kvality) bylo ponecháno minimum půdy, většina byla shledána jako špatná.

K roku 1714 je na vesnicích rychnovského panství uváděno celkem **561 domácností -143 selských (25,5%), 216 chalupnických (38,5%), 154 zahradnických (27,5%), nově se objevuje 48 domkářských (8,5%), z toho 16 domkářských na obci (2,9%)**. Oproti berní rule došlo tedy k 19% nárůstu domácností a ke změně jejich sociální skladby. Počet selských domácností klesá o 8% a dochází k nárůstu chalupnických domácností o 13% a zahradnických o 29%.

Fasse z roku 1714 uvádí na vesnicích 6 975 strychů veškeré půdy, z toho 274 strychů střední a 3 319 strychů špatné. Ve srovnání s berní rulou stoupla **držba veškeré půdy** o necelých 400 strychů. Opět čtvrtina všech sledovaných domácností nevlastnila žádnou půdu. Zatímco v roce 1654 to byli pouze zahradníci (100%), v době fasse se jako bezzemci objevují i 3% chalupnických domácností, 60% zahradnických a 100% domkářských, takže můžeme konstatovat, že došlo k minimálnímu zhoršení situace u chalupníků, avšak necelá polovina zahradnických domácností si polepšila. V jednotlivých sociálních kategoriích byla pozemková držba rozdělena následovně: U selských domácností se držba veškeré půdy pohybovala od 15 do 134 strychů s nadpoloviční převahou ve výměrové skupině 30,1-50 strychů (nárůst o 7%), průměr na selskou domácnost činil 37 strychů; u chalupnických od 2 do 50 strychů, přičemž polovina domácností byla zastoupena ve výměrové skupině 0,1-5 strychů (pokles o 11%), průměr na chalupnickou domácnost činil 8 strychů a u zahradnických domácností od 1 do 15 strychů s převahou ve výměrové skupině 0,1-5 strychů (25%) a průměrem 1,4 strychu na domácnost. Hranicí mezi sedláky a chalupníky bylo 50, mezi chalupníky a zahradníky 15 strychů. Opět se ve všech sociálních kategoriích objevuje několik jedinců, kteří se svou pozemkovou držbou vymykají nebo dokonce překračují vlastní sociální kategorii. Jedná se o tři sedláky zastoupené ve výměrové skupině 70,1-100 strychů a 1 držčího 131 strychů, dva chalupníky ve výměrové skupině 30,1-50 strychů a jednoho zahradníka ve výměrové skupině 10,1-15 strychů.

Držba produktivní půdy stoupla o více než 400 strychů (na 3 593 strychy oproti 3 156 v době berní ruly). Rozdíl mezi půdou veškerou a produk-

ktivní se na venkově opět projevoval markantněji než ve městě. Čtvrtina sledovaných domácností produktivní půdu vůbec nevlastnila. V selských domácnostech se držba produktivní půdy pohybovala od 5 do 50 strychů s průměrnou držbou 19,3 strychů s tím, že téměř čtvrtina domácností byla podchycena ve výměrové skupině 20,1-30 strychů; necelé tři čtvrtiny chalupníků obhospodařovaly produktivní půdu od 1 do 20 strychů s převahou ve výměrové skupině 0,1-5 strychů a průměrnou držbou 4 strychy a polovina zahradníků od necelé jednoho do 15 strychů s převahou ve výměrové skupině 0,1-5 strychů a průměrnou držbou 1 strych. Hranicí mezi sedláky a chalupníky v případě produktivní půdy bylo 20, mezi chalupníky a zahradníky 15 strychů. Lze konstatovat, že u selských domácností došlo k nárůstu průměrné držby produktivní půdy o 4 strychy a u chalupníků zůstala nezměněna, tj. 4 strychy. Novinkou oproti berní rule bylo zavedení rubriky, která dělí půdu podle bonity do tří kategorií, tj. dobré, střední a špatné kvality. Pod zorným úhlem tohoto měřítka lze konstatovat, že na vesnicích rychnovského panství nebyla k roku 1714 žádná půda shledána jako dobrá. Pouze 16% domácností vlastnilo půdu střední, převažovali sedláci ve výměrové skupině 0,1-5 strychů. Téměř tři čtvrtiny domácností vlastnily pouze půdu špatnou s převahou výměrové skupiny 5,1-10 strychů u sedláků a 0,1-5 strychů u chalupníků a zahradníků. Z výše uvedeného vyplývá, že sedláci a chalupníci obhospodařovali polovinu své veškeré půdy, zatímco zahradníci téměř všechnu, což má své logické opodstatnění ve větších výměřích selských a chalupnických gruntů a malých zahradnických.

Stavy dobytka chovaného na vesnicích rychnovského panství byly v době fasse nižší než v době berní ruly jak co do počtu chovaných kusů, tak i co do četnosti výskytu v jednotlivých sociálních kategoriích. Krávy drželo o 19% domácností méně (76% oproti 97% v roce 1654). U měšťanů klesl počet nejčastěji držených kusů na 2 oproti rulovým 6, u chalupníků na 1 oproti rulovým 2. V chovu jalového dobytka došlo ke snížení téměř o polovinu (40% oproti 84% v roce 1654). U selských domácností poklesla převažující držba ze 4 na 2 kusy, u chalupnických ze 3 na 1 kus a u zahradnických ze 2 také na 1 kus. Chov ovcí byl minimální (6% domácností oproti 9% v roce 1654) a byl zaznamenán pouze u selských domácností. Podobná situace byla v chovu prasat, kde však došlo k výraznějšímu poklesu (4% domácností oproti 13% v berní rule) a provozovaly jej opět pouze selské domácnosti, ač berní rula jej ještě ojediněle uváděla i u chalupníků a zahradníků. Nově se proti berní rule objevuje na vesnicích u třetiny domácností držba koz. Ve všech třech sociálních kategoriích převažovala držba 1 kusu. Zatímco berní rula uváděla pouze potahy bez rozli-

šení, objevují se v roce 1714 koně a voly. Koně chovala méně než třetina sledovaných domácností. U více než poloviny selských domácností převažovala držba 2 kusů, u chalupnických a zejména zahradnických domácností byla zanedbatelná. Voly většina venkovských domácností nechovala vůbec; uváděni byli pouze u 28% selských, 13% chalupnických a 2% zahradnických domácností, a to vždy pouze po jednom kusu. Viděno pod zorným úhlem rulových údajů, můžeme konstatovat, že v roce 1714 došlo k 18% poklesu potahů oproti berní rule. Až na jeden mizí zcela čtyřspřežní potahy u sedláků a jsou nahrazeny dvojspřežními (73%), u chalupníků až na výjimky dvojspřeží mizí a objevuje se držba 1 kusu; v případě volů se v žádné domácnosti o potah nejednalo. Nově se oproti berní rule objevuje podchycený pronajatý dobytek. Na vesnicích rychnovského se jednalo pouze o pronajaté krávy, kterých poddaní chovali o 2/3 méně než svých vlastních. Objevují se pouze ve 32% venkovských domácností, tj. v 75 selských, 60 chalupnických a 42 zahradnických. U selských domácností se počet pronajatých krav pohyboval od 1 do 6 kusů s převahou 2 kusů, u chalupnických od 1 do 2 kusů s převahou 1 kusu a u zahradnických to byl 1 kus. Zanedbatelná byla držba pronajatých krav u domkářů, kde ve 4 domácnostech bylo chováno po 1 kusu.

V řemeslné výrobě se nepříznivá situace za půl století od vydání berní ruly prakticky nezměnila (10% domácností s řemeslem oproti 11% v roce 1654), radikálně se však proměnila jejich skladba²⁵⁾. Nově se objevují přadláci, kteří představují 78% všech venkovských řemeslníků. Ti také vystřídali tkalce, kteří v době fasse na venkově zcela mizí. Uvnitř jednotlivých sociálních kategorií zůstává situace ve výskytu řemesel téměř identická s údaji berní ruly. Vzhledem k malé četnosti výskytu řemesel lze pouze konstatovat, že řemeslo, zejména přadláctví, převažuje u zahradníků, pro které bylo důležitým zdrojem obživy vzhledem k jejich nevelké držbě půdy i dobytka. Škála řemesel však zůstává i nadále natolik chudá, že nemohla krýt skutečnou potřebu venkovských domácností a nutně musela být sanována městskou řemeslnou výrobou.

Na základě údajů fasse z roku 1714 vypadal **typický venkovský představitel jednotlivých sociálních kategorií** následovně: Typický sedlák měl celkovou rozlohu půdy 38 strychů, z nichž 20 osíval, držel 2-3 krávy,

25) K roku 1714 jsou na vesnicích rychnovského panství uváděna tato řemesla: 6 mlynářů (o 2 více než v roce 1654), 1 řezník (o 2 méně), 2 ševci (o 3 méně), 1 tkadlec (o 12 méně), 42 přadláků (objevují se nově), 1 cihlář (objevuje se nově), 1 tesař (o 2 méně). Ve srovnání s berní rulou mizí tato řemesla: bednář, hrnčič, kameník, kolář, kovář, krčmář, krejčí, muzikář, pekař, řešetář, sítař, tesař, volejník, zámečník a zedník.

1-2 kusy jalového dobytka, 1 kozu, 2 koně a 2 pronajaté krávy, typický chalupník měl celkovou rozlohu půdy 8 strychů, totéž i osíval a držel 1 krávu, typický zahradník vlastnil 1 strych půdy, totéž i osíval a choval 1 krávu a typický domkář (včetně domkářů na obci) půdu nevlastnil a dobytek nechoval; žádný z nich neprovozoval řemeslo.

3. OKULÁRNÍ VIZITACE Z ROKU 1719 MĚŠTORÝCHNOV

Komentář elaborátu okulární vizitace z roku 1719 zařadil půdu ve městě Rychnově do všech tří bonitních tříd²⁶⁾. Pole byla obdělávána dvojspřezným potahem. Zpeněžení úrody bylo velmi dobré, neboť se v Rychnově konal každý týden obilní trh. Co se týče množství veškeré půdy (area), byla tato větší než skutečně osívaná, protože v ní byla zahrnuta i půda ležící ladem a zarostlá porostlinami. Veškeré domy měšťanské i zahradnické byly uváděny jako šosovní, tj. dani podléhající (onera tragen). K roku 1719 bylo ve městě Rychnově udáváno **164 domácností -45 měšťanských (počet nezměněn) a 119 zahradnických** (o 10 více než v roce 1714, tj. o 6%). Oproti fassi z roku 1714 uvádí okulární vizitace v obou typech městských domácností i podruhy, tovaryše a učně²⁷⁾. Kromě toho je v elaborátu okulární vizitace uváděno dalších 141 „hospodářů, kteří nemají žádné reality, avšak vlastní domy ve městě“.

Ze 164 sledovaných domácností pouze 12 zahradnických nevlastnilo žádnou půdu, což znamená, že 97% domácností nějakou půdu vlastnilo. Okulární vizitace udává 778 strychů veškeré půdy u měšťanů a 723 u zahradníků. V měšťanských domácnostech se **držba veškeré půdy** pohybovala až do 70 strychů (oproti 50 uváděným fassí), nejčastěji ve výměrových skupinách 5,1-10 a 10,1-15 strychů, v nichž byla zastoupena polovina měšťanských domácností (oproti polovině měšťanských domácností ve výměrové skupině 5,1-10 strychů v roce 1714). V nejnižší výměrové skupině, tj. do 5 strychů, byly uváděny pouze 4 měšťanské domácnosti (9%) a v nejvyšší výměrové skupině, tj. 50,1-70 strychů, pouze 2 (4%). V průměru připadalo na měšťanskou domácnost 17,3 strychu veškeré půdy. U zahrad-

26) Uvádí se, že v první třídě (dobrá půda) se sklízelo z 1 strychu na šestý mandel, ve druhé (prostřední půda) na pátý a ve třetí (špatná půda) na čtvrtý, rozumí se mandel o 15 snopech. Na zrnu se vymlátily v první třídě 3 věrtele, ve druhé 2,5 a ve třetí 2.

27) Měšťanské domácnosti: Ve 12 (26%) figuruje 15 podruhů, u 2 uvedena možnost držet podruhy, v 11 (24%) zaznamenáno 11 tovaryšů a v 7 domácnostech (16%) 7 učňů. Zahradnické domácnosti: Ve 44 (37%) uvedeno 54 podruhů, u 3 možnost držet podruha, v 10 (8%) zaznamenáno 10 tovaryšů a v 8 (7%) 8 učňů.

nických domácností se držba půdy pohybovala ve výměrových skupinách od 0,1 do 20 strychů. Tři čtvrtiny zahradnických domácností byly zastoupeny ve výměrové skupině 0,1-5 strychů, čtvrtina ve výměrové skupině 5,1-10 strychů (ve fassi ještě v předchozí skupině) a pouze po jedné se objevilo ve vyšších výměrových skupinách, tj. do 15 a 20 strychů. Oproti fassi došlo k mírnému nárůstu bezzemků (12 domácností oproti 1 v roce 1714), ti tvořili 1/10 všech zahradnických domácností. Průměrná držba veškeré půdy u zahradníků činila 6 strychů. Hranicí mezi oběma sociálními skupinami bylo 10 strychů.

Téměř identická byla situace i v případě **produktivní půdy**, nazírali na ni jako na celek. U měšťanských domácností bylo uvedeno 771 strychů produktivní půdy a u zahradnických 651. Průměrná držba produktivní půdy jako celku v měšťanských domácnostech byla 17,1 a v zahradnických 5,5 strychu. Co se týče držby půdy v jednotlivých bonitních třídách, vypadala situace následovně: Zatímco v roce 1714 žádná ze sledovaných domácností nevlastnila půdu dobrou, v roce 1719 byla tato udávána u více než poloviny domácností (61%). Držba dobré půdy se v měšťanských domácnostech pohybovala ve výměrových skupinách od 0,1 do 15 strychů, avšak polovina těchto domácností byla zastoupena v nejnižší výměrové skupině, tj. 0,1-5 strychů, a čtvrtina ve výměrové skupině 10 strychů. Pouze 4 měšťanské domácnosti figurovaly ve výměrové skupině 10,1-15 strychů (9%). Držba dobré půdy u zahradnických domácností převažovala ve výměrové skupině 0,1-5 strychů, kde se nachází více než polovina těchto domácností. V jediném případě se zahradnická domácnost objevila ve výměrové skupině do 10 strychů. Hranicí mezi oběma sociálními kategoriemi bylo v případě dobré půdy 5 strychů. Nejčastěji byla zastoupena držba prostřední půdy, a to u 72% sledovaných domácností (oproti 44% v době fasse); došlo tedy k příznivému posunu o 28%. V měšťanských domácnostech se držba pohybovala ve výměrových skupinách do 50 strychů (oproti 30 ve fassi) s převahou ve výměrové skupině 0,1-5 strychů (40%). Polovina domácností byla zastoupena v následujících výměrových skupinách, tj. 5,1-10 a 10,1-15 strychů (48%). V nejvyšší výměrové skupině, tj. 30,1-50 strychů byly zastoupeny pouze 2 měšťanské domácnosti. Více než polovina zahradnických domácností se pohybovala ve výměrové skupině 0,1-5 strychů (60%) a pouze 4 zahradnické domácnosti figurovaly ve výměře 5,1-10 strychů (3%). Hranicí mezi oběma typy domácností bylo v případě střední půdy 5 strychů. Držba špatné půdy vypadala následovně: Polovina domácností špatnou půdu nevlastnila; jednalo se o 8 domácností měšťanských a 78 zahradnických. V měšťanských domácnostech došlo k poklesu držby špatné půdy o 20%, ta se

pohybovala ve výměrových skupinách do 20 strychů s tím, že polovina domácností byla zastoupena ve skupině 0,1-5 strychů (oproti 5,1-10 ve fassi), čtvrtina ve dvou následujících skupinách do 15 strychů a pouze 2 měšťanské domácnosti se objevily ve skupině 15,1-20 strychů (4%). U zahradnických domácností klesla držba špatné půdy o polovinu a pohybovala se ve výměrových skupinách do 10 strychů s převahou držby ve skupině 0,1-5 strychů (34% oproti 98% v roce 1714) a pouze jediná domácnost se objevila ve výměrové skupině 5,1-10 strychů. Hranicí mezi měšťany a zahradníky bylo 5 strychů (oproti 10 v roce 1714).

K materiálnímu zabezpečení měšťanských a zahradnických domácností patřil i nadále **chov hospodářských zvířat**, v němž však dochází k dalšímu poklesu. Chov volů, jalového dobytka, prasat a koz byl zanedbatelný a byl výsadou měšťanských domácností²⁸⁾, takže k roku 1719 mizí v zahradnických domácnostech držba těchto hospodářských zvířat. Poněkud lepší byla situace v chovu koní. Ty však drželo pouze 18 domácností (11%), jednalo se vesměs o domácnosti měšťanské s výjimkou 1 zahradníka, který choval 2 kusy. Měšťanské domácnosti chovaly dvojspréží, v jediné se vyskytovalo čtyřspréží. Nejsilnějším zůstává i v roce 1719 chov krav, který však provozovala pouze třetina sledovaných domácností, z nichž bylo 37 měšťanských a 16 zahradnických. U měšťanských domácností se držba krav pohybovala od 1 do 9 kusů s převahou držby 2-3 kusů u poloviny domácností. Držba nad 6 kusů byla zaznamenána pouze ve třech případech. V zahradnických domácnostech se držba krav pohybovala od 1 do 3 kusů s převahou držby 1 kusu. Početně nejvyššího stavu dosahoval chov ovcí, který však provozovala pouze desetina sledovaných domácností a byly to pouze domácnosti měšťanské. Držba ovcí se zde pohybovala od 3 do 40 kusů a byla velice nerovnoměrně rozložena. Držba většího počtu kusů, tj. nad 20, byla zaznamenána pouze ve čtyřech případech a v rukou těchto měšťanů byl koncentrován chov ovcí ve městě Rychnově. Z pronajatého dobytka byly podchyceny pouze krávy. Jejich počet však nijak výrazně neovlivnil stavy chovaného dobytka, neboť se jednalo o pouhých 8 kusů. Až na jediný kus držený zahradníkem byly pronajaté krávy chovány v měšťanských domácnostech. K chovu hospodářských zvířat je třeba dodat, že podchycené početní stavy měly pouze omezenou platnost. Počet chovaných zvířat byl dán množstvím dosažitelné píce, jejíž nedostatek byl citelnější ve městě než na venkově. Travní zahrady neměly v tomto ohledu žádný význam, podobně ani seno a otava z luk nestačily

28) V jediné měšťanské domácnosti byly drženy 2 kusy volů, jalový dobytek chovalo 9 domácností, prasata 7 a kozy 4.

pokryt potřebu. Obecní luka ani pastviny ve městě uváděny nebyly, pravděpodobně jakousi možnost pastvy skýtal obecní les, ze kterého i v zimě mohla být brána „hrabanka“ a suché listí pro dobytek, jako tomu bylo na venkově. Před zimou zákonitě klesaly stavy chovaného dobytka, neboť se jej obyvatelé pro nedostatek píce v zimě museli zbavit prodejem.

Integrální součástí obživy zůstává ve městě Rychnově i nadále **cechovně organizované řemeslo**. K roku 1719 můžeme konstatovat, že zde bylo řemeslo provozováno téměř ve všech domácnostech (146 domácností, 89%). Dalším zajímavým faktem je, že ve 14 domácnostech ze 146, které provozovaly řemeslo, se objevuje ještě jedno další, doplňkové²⁹⁾. Kromě běžné škály řemesel nezbytných pro zabezpečení každodenní potřeby města a jeho okolí můžeme opět konstatovat převládající aktivity v oblasti textilních řemesel, jejichž svědectvím je 68 soukeníků, 18 přadláků vlny, 5 přadláků, 3 mezulánici, 1 výrobce cajku, 1 barvíř „na krásno“ a 1 obchodník s barvami (celkem 97 případů, z toho v 7 případech se jednalo o druhé řemeslo). Viděno ve spektru sociálních kategorií, lze konstatovat, že více než třetina měšťanů a téměř polovina zahradníků provozovala soukenické řemeslo. Okulární vizitace nově přináší také informace o výši příjmů z jednotlivých řemesel; v Rychnově byla nejpočetněji zastoupena příjmová skupina 21-40 zlatých.

Další možnost výdělků skýtaly obyvatelům města Rychnova jejich zahrady, uváděné v roce 1719 jako „štěpnice a zahrady travní“. Kromě toho, že poskytovaly trávu pro dobytek, bylo v některých z nich pěstováno ovoce, které mohlo být a také bylo prodáváno na trhu. Celková rozloha těchto zahrad nebyla nijak velká, u měšťanů celkem 27 a u zahradníků 34 strychů. Z pěstování a prodeje ovoce profitovala polovina jak měšťanských, tak zahradnických domácností a výtěžek se pohyboval od 1 do 2 zlatých.

Okulární vizitace přináší oproti fassi také zajímavé údaje o domech, v nichž měšťané a zahradníci bydleli. Tři čtvrtiny měšťanských i zahradnických domů byly dřevěné, ostatní ze dřeva a kamene a pouze 2 měšťanské

29) K roku 1719 jsou ve městě Rychnově uváděna tato řemesla: 1 lazebník, 2 pekaři, 1 putnář, 1 vinopalník, 1 puškař, 1 obchodník železem, 12 řezníků, 4 formani, 1 kloboučník, 1 kožešník, 1 obchodník kůžemi, 1 pláteník, 2 zedníci, 1 obchodník moukou, 3 mezulánici, 1 perníkář, 1 caletník, 3 řemenáři, 1 přadlák, 1 šenkýř, 5 krejčích, 1 barvíř na „krásno“, 8 ševců, 1 mydlář, 1 provazník, 1 punčochář, 1 nádeník, 1 truhlář, 67 soukeníků, 17 přadláků vlny, 1 kramář vlnou, 1 výrobce cajku, 1 řemeslník bližze neurčený a 1 vrchnostenský úředník. Ve 14 případech je uváděno druhé, doplňkové řemeslo: 1 obchodník barvami, 1 forman, 1 jirchář, 3 bližze neurčení obchodníci, 1 obchodník ovocem, 1 kramář ovocem, 4 přadláci, 1 soukeník a 1 přadlák vlny.

a 8 zahradnických domů bylo postaveno z kamene. Polovina měšťanských a necelá polovina zahradnických domů byla dobré a střední kvality. Přibližně desetina domů jak měšťanů, tak zahradníků byla v kritickém stavu („bau-fälling, holtzernes Ratze Noest“).

Na základě údajů získaných z elaborátu okulární vizitace k roku 1719 se **typičtí představitelé obou sociálních kategorií** jeví následovně: typický rychnovský měšťan měl celkovou rozlohu polností ve výměrových skupinách 5,1-15 strychů, osíval 0,1-5 strychů dobré, 5,1-10 strychů střední a 0,1-5 strychů špatné půdy, choval 2 koně, 2 krávy, 1 jalovici, 3 ovce, občas 1 pronajatou krávu, provozoval většinou soukenické řemeslo, jeho roční příjem činil 21-40 zlatých, pěstoval a prodával ovoce, za které utržil 1-2 zlaté a vlastnil zachovalý dřevěný dům. Typický zahradník měl celkovou rozlohu polí ve výměrové kategorii 0,1-5 strychů a v téže kategorii osíval všechny tři typy půdy, držel 1 krávu, provozoval soukenické řemeslo, jeho příjem se pohyboval mezi 21 a 40 zlatými, pěstoval a prodával ovoce, z čehož měl další příjem 1-2 zlaté a vlastnil zachovalý dřevěný dům.

V úvodu bylo řečeno, že ve městě Rychnově bylo podchyceno kromě výše uvedených 45 měšťanských a 119 zahradnických domácností ještě dalších 141 „**hospodářů, kteří mají pouze domy**“, provozují nějaké řemeslo a k roku 1714 nebyli vůbec uváděni. V rámci těchto domů byla jako č. 101 uváděna obecní chalupa (Gemein-Chalupe“), kterou měl pronajatou panský kovář Johann Schubert, jako č. 140 mlýn nájemní s mlynářem Mikulášem Šintákem a jako č. 141 nájemní valcha s valchářským tovaryšem Kryštofem Voškovským. Přestože podle komentáře elaborátu tito domkáři nic jiného než domy nevlastnili, byla u nich v několika málo případech uváděna i držba travních a ovocných zahrad a několik kusů chovaného dobytka. Držba dobytka u domkářů zřejmě překvapila i samotnou komisi, která u jednotlivých případů výslovně poznamenala, že tak bylo skutečně nalezeno, a že tito, protože nevlastní žádné reality, musí dobytek chovat uměle a z koupené píce („von erkauffen Futter und industrialiter“). Počty dobytka chovaného domkáři však byly zanedbatelné. S výjimkou jediné domkářské domácnosti provozovaly všechny řemeslo včetně několika případů druhého, doplňkového řemesla, kterým bylo předení vlny. Nadpoloviční většina domkářských domácností se zabývala řemesly textilního charakteru a opět převažovali soukeníci a přadláci. Spektrum řemesel spjatých s textilní protoindustrií dále doplňovali barvíři, postřihací pláten, valcháři a obchodnice vlnou. Více než čtvrtina domkářů se pohybovala v příjmové skupině 21-40 zlatých, avšak ani domkáři s příjmem vyšším, tj. do 70 zlatých, nebyli výjimkou. Kromě toho se ojediněle objevilo i několik neobvykle vysokých příjmů, a to 100 zlatých u formana, postřihá-

če pláten a panského mlynáře, 120 zlatých u nájemního mlynáře, 160 zlatých u barvíře na krásno a 291 zlatých u panského mlynáře. Podobně jako měšťané a zahradníci, tak také i čtvrtina domkářů profitovala z pěstování a prodeje ovoce a jejich výtěžek se pohyboval od 1 do 3 zlatých. Téměř všechny domkářské domy byly dřevěné a polovina z nich byla špatné kvality („schlechte Chalupen von Holtz“), pět z nich „na spadnutí“.

VESNICE

Podobně jako tomu bylo u města Rychnova i v případě vesnic zařazuje komentář okulární vizitace půdu do všech tří bonitních skupin. Za vesnice s nejúrodnější půdou, tj. s převahou půdy dobré, uznala komise pouze Lipovku a Slemeno, které zařadila do 1. bonitní třídy. Do 2. bonitní třídy, tj. s převahou půdy prostřední, byly zařazeny vesnice Proruby, Kačerov, Rybná, Dlouhá Ves, Dobřínov, Jedlina a Říčky a do 3. bonitní třídy, tj. s převahou půdy špatné, zbývající vesnice Dolejší Habrová, Liberk, Habrová, Jaroslav, Lukavice, Hláška, Rompuše, Kunčina Ves, Bělá, Javornice, Malá Zdobnice z dílu rychnovského, Kunštát, Souvlastní, Popelov a Velká Zdobnice. Údaje o sklizni a množství vyláčeného zrna se liší a jsou udávány pouze pro ozimy³⁰⁾. Area je opět udávána větší z důvodu četných neúrodných ploch. Na mnoha místech je uváděna studená, chudá, mokrá a kamenitá půda, často s napadanými kameny. Lada sloužila ponejvíce jako pastviny a byla většinou neúrodná; ze dvou třetin je tvořily nivy, z jedné třetiny byla pustá. Area zahrnovala i kamenité pahorky a údolí („unnutzbahren Berg und Thal, lauther Berg und Stein, abschissigen Bergen, tiefen steinigen Graben“), které se nedaly jinak zužitkovat (Liberk, Habrová, Lukavice, Kačerov). Časté deště splachovaly zeminu a odnášely ornici, ostré větry způsobovaly rychlé vymrzání půdy (Lukavice, Hláška, Rompuše, Kunčina Ves, Bělá, Malá Zdobnice, Kunštát, Souvlastní, Popelov, Velká Zdobnice). U Lipovky je udávána místy jílovitá půda. Jako nejhorší jsou uváděny vsi Bělá, Malá a Velká Zdobnice a Souvlastní. Ve Velké Zdobnici se kamenitá

30) V nejúrodnějších vsích Lipovce a Slemenu se sklízelo v 1. třídě z 1 strychu ozimého setí 6 mandelů, z nich se vylátily 3 větele zrna, ve 2. třídě 5 mandelů, z nich 2 1/2 větele zrna a ve 3. třídě 4 mandele a z nich 2 větele zrna. V Prorubech a Kačerově se z 1 strychu sklízely v 1. třídě 4 mandele, z nich se vylátily 2 větele zrna, ve 2. třídě 3 mandele a z nich 1 3/4 větele zrna a ve 3. třídě 2 1/2 mandele a z nich 1 1/2 větele zrna. V Dolejší Habrové se údajně sklízelo a mlátilo z 1 strychu ozimého setí takto: v 1. třídě 4 mandele a z nich 3 větele zrna, ve 2. třídě 3 mandele a z nich 2 1/2 větele zrna a ve 3. třídě 2 mandele a z nich 2 větele zrna. U ostatních vsí je uváděno, že ve 3. třídě se z 1 strychu ozimého setí sklídí maximálně 2 1/2 mandele a vylátí 2 větele zrna. Odlišně je udávána také velikost mandelů: V Lipovce čítal mandel 16 snopů, v Habrové a Jaroslavi 13 a v ostatních vesnicích 15 snopů.

pole a lada každý čtvrtý rok přeorávala a osívala, v Souvlastní každý třetí nebo čtvrtý rok, zatímco pole třetí třídy se nechávala odpočinout. Informace o pěstovaných plodinách jsou velmi kusé. Na polích první a druhé třídy se vysévalo trochu lnu (Liberk, Lukavice, Hláska, Rompuše, Kunčina Ves, Bělý, Malá Zdobnice, Kunštát, Souvlastní, Popelov, Velká Zdobnice), len a trochu obilí („Flachs und gar wenig anders Getrayd“) jsou uváděny v Prorubech, len a něco obilí („Flachs und wenig Khorn“) v Kačerově, Rybné a Dlouhé Vsi. Pro prodej zemědělských plodin a dobytka existovaly velmi dobré podmínky ve městě Rychnově, kde se každou středu konal trh. Obzvláště dobré podmínky pro zpeněžení zemědělských přebytků jsou uváděny u Lipovky a Slemena. Pole byla obdělávána dvojsprežními potahy, někdy se však pro nedostatek potahu zapřahali sami hospodáři (Lukavice, Bělý, Velká Zdobnice). Na pusté půdě se nacházelo také něco palivového dříví. Zahrady uváděné fassí se již neobjevují, protože se podle komentáře jednalo ve skutečnosti o lada a pustou půdu (Bělá, Javornice, Malá a Velká Zdobnice, Kunštát, Souvlastní, Popelov, Říčky).

Na vesnicích rychnovského panství bylo k roku 1719 zachyceno celkem **599 domácností, a to 133 selských, 254 chalupnických, 176 zahradnických a 36 domkářských**. Ve srovnání s údaji fasse došlo v tomto období k výraznému nárůstu pozemkové držby, a to téměř o polovinu (12 722 srychů oproti 6 975 srychům v roce 1714). Tento fakt vysvětlují komentáře okulární vizitace tím, že z důvodu kamenité a nevyužitelné půdy bylo přidáno více srychů, navíc v horském terénu bylo měření velice obtížné, a proto se komise spokojovala s pouhým odhadem. U selských domácností se **držba veškeré půdy** pohybovala ve výměrových skupinách od 5,1 do více než 130 srychů (maximum 164 str. u sedláka Madera z Rybné), přičemž necelá polovina selských domácností (47% oproti 57% v době fasse) měla držbu ve výměrové skupině 30,1-50 srychů a čtvrtina ve výměrové skupině 50,1-70 srychů. Velká držba půdy, tj. nad 100 srychů, byla uvedena pouze u 8 selských domácností. V chalupnických domácnostech se držba veškeré půdy pohybovala ve výměrových skupinách od 0,1 do 130 srychů (maximum 110 str. u chalupníka Kaplera z Rybné), s převahou ve dvou nejnižších výměrových skupinách, tj. 0,1-5 a 5,1-10 srychů, kde se nacházela polovina chalupnických domácností; ve výměře 100,1-130 srychů bylo uvedeno pouze 5 chalupnických domácností. U zahradnických domácností se tato držba pohybovala ve výměrových skupinách od 0,1 do 50 srychů, přičemž polovina zahradnických domácností byla zachycena v nejnižší výměrové skupině 0,1-5 srychů (oproti čtvrtině v roce 1714). Výše uvedené skutečnosti se odrazily i v průměrném množství celkové půdy, které stoupl v jednotlivých sociálních kategoriích, a to u sedláků

z 37 na 55 srychů, u chalupníků z 8 na 16 srychů a u zahradníků z 1,4 na 3 srychy. Adekvátně došlo i k posunu hranice mezi jednotlivými sociálními kategoriemi: mezi sedláky a chalupníky z 50 na 70 srychů a mezi chalupníky a zahradníky z 15 na 20 srychů.

K nárůstu došlo zákonitě také u **produktivní půdy**, a to o 40% (5 218 srychů oproti 3 156 ve fassi). Nově se objevuje půda dobrá, tj. v 1. bonitní třídě, kterou obhospodařovalo 162 domácností, tedy přibližně čtvrtina všech sledovaných domácností. V selských domácnostech se držba dobré půdy pohybovala ve výměrových skupinách od 0,1 do 15 srychů s převahou ve výměrové skupině 0,1-5 srychů u více než poloviny domácností a pouze 2 sedláci byli uvedeni ve výměrové skupině 10,1-15 srychů. V chalupnických domácnostech se držba dobré půdy pohybovala pouze v nejnižší výměrové skupině 0,1-5 srychů, kde byla zachycena téměř třetina domácností. Co se týče domácností zahradnických, byla u nich držba dobré půdy zanedbatelná a pouze 8 domácností bylo zachyceno v nejnižší výměrové kategorii. K třetinovému nárůstu došlo v držbě prostřední půdy, tj. 2. bonitní třídy, kterou vlastnila polovina domácností a u všech sociálních kategorií převažovala držba ve výměrové skupině 0,1-5 srychů. U selských domácností se sice držba prostřední půdy pohybovala ve výměrových skupinách do 30 srychů, avšak polovina domácností byla zastoupena ve výměrové skupině 0,1-5 srychů, přičemž došlo i k nárůstu zastoupení ve skupině 5,1-10 srychů, a to o 18%. Držba prostřední půdy nad 30 srychů byla uvedena pouze u jediného sedláka. K výrazné změně došlo u chalupníků. Více než polovina chalupnických domácností se pohybovala ve výměrové skupině 0,1-5 srychů, avšak počet jejího zastoupení markantně stoupl (139 domácností oproti 9 ve fassi) a pouze 2 domácnosti se objevily v dalších výměrových skupinách do 15 srychů. U zahradníků byla situace identická, stále převažovalo zastoupení ve výměrové skupině 0,1-5 srychů, počet jejíhož zastoupení se také znatelně zvýšil (29 domácností oproti 2 ve fassi). Určitou proměnu zaznamenala i půda špatná, tj. ve 3. bonitní třídě, kde došlo k pouze 3% nárůstu. U selských domácností se držba špatné půdy pohybovala až do 50 srychů, došlo k výraznému posunu v nejčastěji zastoupené výměrové skupině, a to z 5,1-10 na 20,1-30 srychů, v níž byla zastoupena více než třetina selských domácností. Držba nad 30 srychů byla zaznamenána pouze u 11 selských domácností. U chalupníků zůstala situace prakticky nezměněna; držba špatné půdy dosahovala až 30 srychů, nejčastěji byla zastoupena výměrová skupina 0,1-5 srychů, v níž figurovala více než polovina chalupnických domácností a necelá čtvrtina se objevila v další výměrové skupině 5,1-10 srychů. U zahradníků se situace změnila v jejich prospěch. Rozmezí držby a nejčastěji zastoupená

výměrová skupina byly stejné jako u chalupníků, stoupl však počet jejího zastoupení o 41% (68 domácností oproti 40 v době fasse). Z výše uvedeného lze konstatovat, že změny, k nimž došlo okulární vizitací, přiblížily stav v držbě půdy skutečnosti. Výše uvedené skutečnosti se odrazily i v průměrném množství veškeré produktivní půdy; u selských domácností stoupl o 19,3 na 27, u chalupnických ze 4 na 5 a u zahradnických z 1 na 2 strychy.

Další změny zaznamenala i **držba hospodářských zvířat**. U chovu koní nedošlo k podstatnější změně, stále byl provozován pouze čtvrtinou domácností. U sedláků došlo k mírnému poklesu držby, ale opět chovali nejčastěji 2 koně (v 77 případech oproti 85 v roce 1714), u chalupníků k mírnému nárůstu, ale opět drželi nejčastěji 1 koně (22 případů oproti 13 uváděným fassí) a zahradníky, s výjimkou jediného kusu, nebyli stále koně chováni vůbec. Co se týče čtyřspřeží, bylo zaznamenáno ve čtyřech selských domácnostech (oproti jedné ve fassí). V držbě volů došlo k mírnému nárůstu, byli chováni ve 20% domácností (120 domácností oproti 40 udávaným fassí). U sedláků stále převažovala držba 1 kusu (v 57 domácnostech oproti 40 v roce 1714), u chalupníků také trvala převažující držba 1 kusu, avšak došlo k nárůstu téměř o polovinu (51 domácností oproti 28 v roce 1714) a 5 zahradnických domácností drželo po 1 kusu (oproti 3 domácnostem udávaným fassí). Chov krav byl stále nejsilnější a zaznamenal 8% nárůst (501 domácností oproti 427 v roce 1714). U sedláků stále převažovala držba 2 kusů, ač zaznamenala minimální pokles (48 domácností oproti 52 ve fassí), u chalupníků opět převažovala držba 1 kusu, ale došlo k 17% nárůstu (137 domácností oproti 114 uváděným fassí) a u zahradníků trvala převažující držba 1 kusu s tím, že zaznamenala 19% nárůst (100 domácností oproti 81 ve fassí). Stejně 8% zlepšení zaznamenal i chov jalového dobytka, který nyní provozovala téměř polovina sledovaných domácností (285 oproti 222 uváděným fassí). U sedláků stále převažovala držba 2 kusů s tím, že došlo k 17% nárůstu (58 domácností oproti 48 v roce 1714), u chalupníků zůstala nezměněna převažující držba 1 kusu, ale došlo k nárůstu více než o polovinu (56 domácností oproti 24 ve fassí) a u zahradníků byla situace obdobná, nezměnila se nejčastější držba 1 kusu, avšak zvýšil se počet jejího zastoupení, a to téměř o polovinu (43 domácností oproti 24 uváděným fassí). Minimální 3% zlepšení zaznamenal chov prasat, který byl i nadále provozován výlučně selskými domácnostmi, s převažující drzbou 1 kusu ve čtvrtině domácností, držba více kusů byla ojedinělá. Podobně jako ve městě Rychnově objevují se také na vesnicích k roku 1719 kozy, které byly chovány ve více než třetině sledovaných domácností. V selských a chalupnických domácnostech byly chovány 1-4 kusy, u třetiny selských domácností převažovala držba 2 kusů a u čtvrtiny chalupnických domácností 1 kusu. V za-

hradnických domácnostech byly chovány 1-2 kusy, nejčastější držba 1 kusu se nezměnila, ale stoupla o polovinu (52 domácností oproti 24 uváděným fassí). Zajímavá byla situace v držbě pronajatého dobytka. Okulární vizitací je uváděna držba pronajatých volů, koní, krav a jalového dobytka, která však zákonitě nedosahovala početních stavů vlastních hospodářských zvířat. Nejvíce pronajatého dobytka drželi sedláci a pouze v jejich domácnostech byly zastoupeny všechny výše uvedené druhy. Co se týče držby pronajatých volů, byla zaznamenána pouze v 21% selských a 4% chalupnických domácností, v obou případech převažovala držba 1 kusu. Zanedbatelná byla držba pronajatých koní, která figurovala pouze u dvou selských domácností. Nejvíce rozšířená byla držba pronajatých krav, která byla uvedena u čtvrtiny sledovaných domácností. U sedláků se pohybovala od 1 do 4 kusů s převahou držby 1 kusu u třetiny selských domácností, držba 4 kusů byla ojedinělá. Chalupníci drželi od 1 do 3 kusů, převažovala držba 1 kusu, více kusů bylo výjimkou. Totéž platí i o zahradnických domácnostech, kde se držba pohybovala od 1 do 2 kusů. Co se týče pronajatého jalového dobytka, byl chován pouze 4% sledovaných domácností všech sociálních kategorií a neměl prakticky žádný význam.

Z komentáře okulární vizitace vyplývá, že ve většině venkovských domácností bylo nalezeno více dobytka, než mohly ve skutečnosti chovat a to proto, že v létě se dobytek mohl pást na ladách, nivách, obecních pastvištích a v lesích, případně na propachtovaných polích, na zimu se však většina dobytka prodávala a pronajatý se vracel. V zimě bylo zvykem přikrmovat dobytek suchým listím a hrabankou z lesů. V některých případech však byly rozdíly mezi skutečností a možností chovat určitý počet kusů zvláště markantní (Bělá, Rybná)³¹.

K zajímavé proměně dochází ve **venkovské řemeslné výrobě**, která oproti roku 1714 zaznamenala obrovský nárůst. Zatímco k roku 1714 je řemeslo uváděno pouze u 33 domácností (10%), v roce 1719 je to již 566 domácností (94%). U 22 domácností (4%) je ještě uváděno druhé, **duplňkové řemeslo**, a to předení. Co se týče skladby řemesel, objevuje se zde opět škála běžných řemesel, pokrývající nyní základní potřeby venkovských obyvatel, s výraznou převahou podomáckého předení. Některá řemesla ve srovnání s fassí mizí (tesař), jiná se objevují nově (jirchář, sklář, jehlář), další sice nebyla uváděna fassí, avšak figurovala v berní rule (zedník, muzikant,

31) V Bělé bylo nalezeno komisí 17 koní, 5 volů, 49 krav, 32 jalovic. Ve skutečnosti mohlo být podle komise drženo pouze 6 koní, 9 volů, 18 krav a 7 jalovic. Podobně v Rybné bylo nalezeno 17 koní, 13 volů, 86 krav a 52 jalovic, avšak ve skutečnosti mohli být chováni pouze 2 koně, 2 volí, 10 krav a 6 jalovic.

kovář, krejčí, kameník, hrnčíř) a poprvé jsou zachyceni žebráci. Jak vysvětlit vzniklou disproporcí mezi údaji fassé a okulární vizitace? Není totiž možné, aby během pouhých pěti let došlo k tak zásadní změně. Domnívám se, že výskyt běžných řemesel byl dán všeobecnou potřebou a stávajícími možnostmi a byl zkrešen do určité míry tím, že údaje elaborátů zachycovaly stav k určitému datu, takže se v něm některá řemesla nemusela momentálně objevit, ač se jinak běžně vyskytovala. Jistě své sehrál i daňový účel elaborátu, kdy neuvedení řemesla znamenalo i nižší daň. To se týká především podomáckého předení, nyní hojně uváděného, které však mohlo být v předchozích letech snáze utajeno. Porovnání stavu z roku 1719 s berní rulou i obdobná situace na jiných panstvích tuto domněnku potvrzují. Je tedy možné konstatovat, že okulární vizitace zachytila skutečný stav a uvedla na pravou míru podhodnocené informace fassé, jejíž nízké údaje o početním stavu řemesel na venkově, zejména přadláků, budily nedůvěru. Podívali jsme se na výskyt řemesel v roce 1719, můžeme konstatovat, že řemeslo bylo provozováno téměř ve všech sledovaných domácnostech (98% selských, 97% chalupnických a 94% zahradnických). K výjimečnému nárůstu došlo pouze v případě přadláků, kteří mají téměř 100% zastoupení ve všech sledovaných domácnostech. Řemeslo se stalo nedílnou součástí obživy venkovských obyvatel a dokázalo, na rozdíl od rulového období, pokrýt jejich základní potřeby. Podobně jako tomu bylo u města Rychnova, i v případě vesnic si můžeme doplnit představu o životní úrovni venkovského obyvatelstva díky údajům o příjmech z řemesel, které se pohybovaly až do 40 zlatých. Nejpočetněji byly zastoupeny dvě nejnižší příjmové skupiny, tj. do 3 zlatých a 4-7 zlatých, v nichž byla zachycena více než polovina sledovaných venkovských domácností, téměř čtvrtina figurovala v příjmové skupině 11-15 zlatých; vyšší příjmové skupiny vykazovaly velmi slabé zastoupení.

Na základě údajů okulární vizitace z roku 1719 můžeme opět vytvořit **prototyp představitele jednotlivých sociálních kategorií** na venkově: Typický sedlák měl celkovou rozlohu půdy ve výměrové skupině 30,1-50 strychů, osíval 0,1-5 dobré, 0,1-10 prostřední a 20,1-30 strychů špatné půdy, držel 2 koně, 1 vola, 2 krávy, 2 jalovice, 3 ovce, občas 1 prase, 2 kozy, 1 pronajatého vola, 1 pronajatou krávu a provozoval přadlácké řemeslo. Typický chalupník měl celkovou rozlohu půdy ve výměrových skupinách 0,1-10 strychů, osíval 0,1-5 strychů prostřední a 0,1-5 strychů špatné půdy, choval 1 krávu, 1 jalovici a 1 kozu, občas držel 1 koně a 1 vola, pronajatý dobytek nechoval a zabýval se předemím. Typický zahradník měl celkovou rozlohu půdy ve výměrové skupině 0,1-5 strychů a totéž osíval, avšak vlastnil pouze špatnou půdu, choval 1 krávu, občas 1 jalovici, 1 kozu a zabýval se předemím.

PROMĚNY PANSTVÍ V LETECH 1654-1719

(Vznik a zánik vsí, dělení a kasírování gruntů a chalup, noví osazenci)

Pro úplnost pohledu na změny, které nastaly v mezidobí od berní ruly do okulární vizitace v roce 1719, je třeba zmínit se o dalších proměnách, které zaznamenalo rychnovské panství. Kromě prohlášení městečka Liberku za ves v roce 1710, které pouze verifikovalo dlouhotrvající stav, docházelo zde k jevům známým z jiných panství v podobě cílených zásahů vrchnosti do struktury panství jako bylo zakládání nových a rušení stávajících neproduktivních vsí, dělení jednotlivých gruntů a chalup mezi více hospodářů, ať pokrevně spřízněných či cizích, kasírování selských gruntů ve prospěch dominikálu nebo nižších sociálních kategorií a vznik nových chalupnických a domkářských hospodářství na obecní půdě nebo na dominikálu, které výrazněji poznamenaly tvářnost rychnovského panství.

Jedinou nově vzniklou vsí na rychnovském panství byla Jaroslav³²⁾, která byla vyzdvížena na dominikálu v období zřejmě těsně před rokem 1714, přesné datum fassé neuvádí. Jejimi novými osadníky se stalo osm zahradníků ze zrušených zahrad v Jedlině a Dobřínově, které neměly žádný význam pro zdejší panské dvory, protože jejich uživatelé zde neměli žádnou obživu a „na škodu panskému dvoru byli“. Zánik zahradnických usedlostí v Jedlině a Dobřínově se nijak nepříznivě neodrazil v celkové bilanci panství, protože se jednalo o usedlosti dlouhodobě skomírající, které byly navíc vrchností sanovány na dominikálu v nově vzniklé Jaroslavi.

Co se týče dělení jednotlivých gruntů a chalup na vesnicích rychnovského panství, bylo spíše výjimkou (15 případů) a bylo zaznamenáno v Liberku, Lukavici, Velké Zdobnici a Kunštátu³³⁾. Stručně lze konstatovat,

32) „V nově přibyla a na panský půdě přistavěna na místě zkasírovaných zahrad v Dobřínově a Jedlině. SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. 337, fol. 77v, Jaroslav.

„Tito lidé neměli zde žádné obživení, na škodu panskému dvoru byli, z té příčiny se zkasírovali a na místě tom zase v Jaroslavi vynahrazení.“ SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. 338, fol. 320v, Dobřínov, Jedlina.

33) V Liberku 1 případ: selský grunt č. 6 uvádí k r. 1714 i 1719 dva nepříbuzné majitele-sedláky; v Lukavici 1 případ: v č. 23 k r. 1714 dva nepříbuzní chalupníci, v r. 1719 vdova po chalupníkově z r. 1714 a nový chalupník; v Kunštátu 9 případů, ve všech se jedná o chalupnické grunty: č. 1 uvádí k r. 1714 i 1719 dva syny původního majitele, č. 2 uvádí k r. 1714 i 1719 tři různé nepříbuzné majitele, č. 4 uvádí k r. 1714 i 1719 dva majitele -syna původního majitele a osobu nepříbuznou, č. 9 uvádí k r. 1714 dva nové nepříbuzné majitele, k r. 1719 je uváděn jeden majitel z r. 1714 a jeden nový nepříbuzný, č. 15 uvádí v r. 1714 i 1719 tři nové nepříbuzné majitele, č. 17 uvádí k r. 1714 i 1719 dva nové nepříbuzné majitele, č. 18 uvádí k r. 1714 i 1719 dva nové nepříbuzné majitele, č. 19 uvádí k r. 1714 i 1719 dva nové majitele v příbuzenském vztahu, avšak cizí vůči rulovému majiteli; ve Velké Zdobnici 3 případy, pouze chalupníci: č. 3 uvádí k r. 1714 i 1719 tři nové nepříbuzné majitele, č. 7,

že u převážné většiny zachycených případů se jednalo o rozdělení rulových gruntů původně jednoho majitele mezi dvě, výjimečně tři nové, cizí, tj. pokrevně nepřibuzné osoby, uváděné jak k roku 1714, tak 1719. S výjimkou jediného selského gruntu se jednalo pouze o chalupnické usedlosti.

Dále je třeba zmínit se o tzv. „kasírování gruntů“, a to ve prospěch vrchnosti i poddaných. Na vesnicích rychnovského panství se objevuje častěji v době berní ruly, méně často je uváděno fassi, a to pouze na vesnicích: v Habrové, Kačerově, Dobřínově, Prorubech, Hlásce, Javornici a Liberku³⁴⁾. Ve všech případech se jednalo o selské grunty, které vrchnost zrušila a připojila je buď ke svým dvorům nebo přidělila stávajícím či novým chalupníkům a zahradníkům, případně k obecním pastvišt'atům. S ohledem na robotní povinnosti měla vrchnost pochopitelně zájem na dobrém hospodaření poddaných, zejména sedláků, jak dosvědčují další dva případy, kdy zasáhla do života selských gruntů. V obou případech zřejmě stávající hospodáři nebyli schopni grunt obhospodařovat vlastními silami. V Habrové na bývalém selském gruntu hospodařil na 12 stryších chalupník Jan Prokšů, ostatní role vrchnost „ke dvoru obrátila“³⁵⁾. Podobně v Rompuši hospodařil na 17 stryších chalupník, dříve sedlák, Jiřík Vaňour; zbyva-

kde byli původně uvedeni dva ruloví příbuzní chalupníci, uvádí k r. 1714 i 1719 pouze 1 majitele, jenž nebyl v příbuzenském vztahu s předchozími, č. 26 uvádí k r. 1714 1 majitele, k r. 1719 dva navzájem nepřibuzné; v Říčce pouze chalupníci, 2 případy: č. 1 uvádí v r. 1714 jednoho majitele, zatímco v r. 1719 již tři nepřibuzné majitele, č. 3 uvádí v r. 1714 jednoho majitele, v r. 1719 dva nepřibuzné majitele.

34) V Habrové je u jediného zdejšího chalupníka Jana Prokšů poznamenáno, že užívá 12 strychů, ale že tento grunt „bejval grunt sedlský, ostatní roli vrchnost ke dvoru obrátila“. SÚA Praha, BR 11, fol. 898v. V Kačerově je u stostrychového stavení rozbořeného a pustého Saydlovského poznámka: „Vrchnost sobě za dvůr zanechává, v něm dobytek chová a roli užívá“. SÚA Praha, BR 11, fol. 902r. V Dobřínově je u bývalého (a jediného) selského gruntu poznámka: „Vrchnost roli ke dvoru obrátila a stavení do jiné vsi odvésti dala.“ SÚA Praha, BR 11, fol. 916r. V Prorubech z bývalého selského gruntu č. 5 Eliáše Bodra staršího „jedna chalupa učiněna a pole Pustina pod 16 strychů připojena jest k spatření [u gruntu č. 6]. SÚA Praha, TK 1714, kart. č. 337, fol. 113v-114v. V Hlásce je u č. 1 uvedeno: „Tento sedlskej grunt zkasírovaný a díl rolí k zadu psanému chalupníku a zahradníku v Nr. 6 a 8, též Martinu Vaníčkoví v Rampuši v Nr. 6, předešle jen chalupníkem byl, jemu je přidáno, nyní za sedláka učiněn jest.“ SÚA Praha, TK 1714, kart. č. 337, fol. 137v-141r. V Javornici u č. 21-23 se uvádí: „Tyto 3 statky jsou zkasírované a role ku dvoru panskému obrácena“ (138 strychů prostřední půdy); u č. 37 poznamenáno: „Nově přibyli z kasírovaného gruntu Nosálovského“ 1 chalupník (č. 37) a 13 zahradníků (č. 38-50). SÚA Praha, TK 1714, kart. č. 337, fol. 151v-155r. V Liberku byla chalupnická usedlost č. 29 připojena k „obecním pastvišt'atům“. SÚA Praha, TK 1714, kart. č. 338, fol. 164v-165v.

35) SÚA Praha, BR 11, fol. 899r.

jících 39 strychů tohoto selského gruntu užíval rompušský sedlák Jiřík Dytrych³⁶⁾. Pouze v jediném případě bylo zaznamenáno polepšení sociální kategorie - v Rompuši je u chalupníka Martina Vaníčka z č. 6 poznamenáno: „předešle jen chalupníkem byl, jemu přidáno, nyní za sedláka učiněn jest“³⁷⁾.

V období fasse a okulární vizitace byl častým jevem nárůst zahradníků a domkářů na vesnicích rychnovského panství, kteří byli nově osazováni jak na dominikálu, tak na obecní půdě. Tyto domácnosti také výrazněji ovlivnily celkový počet venkovských domácností a jejich strukturu³⁸⁾.

K vrchnostenskému zásahu došlo také ve městě Rychnově v souvislosti s rekatolizačními opatřeními; vrchnost zde vykoupila tři domy a něco rolí a zahrad a tyto reality věnovala nově zaváděnému piaristickému řádu pro jeho školu a příbytky řádových příslušníků³⁹⁾.

Co se týče násilného shánění poddaných z jejich hospodářství, protože překáželi vrchnostenským zájmům, centrální prameny katastrální povahy o něm mlčí; jediná zmínka o něm je doložena v komentáři k roku 1719. Uvádí se zde, že v roce 1715 byl rychnovský řezník Jan Sršen přinucen vrchností proti své vůli k odprodeji své nemovitosti, na níž pak nechala postavit 6 chalup; od té doby již neprovozoval své řemeslo a živil se poslováním⁴⁰⁾.

Na základě výše uvedených případů můžeme konstatovat, že na rychnovském panství v období od berní ruly do okulární vizitace docházelo

36) SÚA Praha, BR 11, fol. 904r.

37) SÚA Praha, TK Hradecko 1714, kart. č. 337, fol. 133v.

38) Ve vsi Habrová je k r. 1714 uváděno 5 nových zahradníků a 3 další k r. 1719, v Jaroslavi k r. 1719 1 nový zahradník, k témuž roku Lukavice a Benátky uvádějí po 1 zahradníku na obci, k r. 1714 nově přibývají v Kačerově 3 chalupníci, v Kunčíně vsi 1 chalupník a 6 zahradníků na obci, v Rybné 1 zahradník bez půdy, v r. 1719 má 3 strychy a je zde uveden další nový zahradník. K většímu nárůstu dochází v Javornici, kde k r. 1714 nově přibyli na zkasírovaném gruntu Nosálovském 1 chalupník a na obci dalších 8 zahradníků („v nově přibývají a na obci chaloupky vystavěné mají“). Podobně v Dlouhé vsi nově přibylo k r. 1714 6 domkářů na obci a ve Slemenu 2 domkáři s chaloupkami vystavěnými na obci. V Malé Zdobnici přibylo k r. 1714 14 zahradníků „v nově vystavěných na panský půdě“ a k r. 1719 další 1, podobně v Kunštátu přibylo v r. 1714 15 zahradníků „na panském gruntu“ a v r. 1719 je uváděno 5 dalších.

39) Dům řečený „Biskupský“ se zahradou o 2 stryších pustých, pole biskupská o 6 stryších v 1. třídě, dům Henricha Zahradky a Tobiáše Procházky spolu s polem o 1 strychu. SÚA Praha, TK Hradecko 1714, fol. 86v, kart. č. 337.

40) Č. 54 Johann Srsen: „Ein Fleischer, treibt sein Handwerkeimmer auss Leid, wider Ihro die Obrigkeit vor 4 Jahren das Haus wieder seinen Willn bezahlt und hiraus 6 Chaluppen erbauet, daher er sich dermahln als ein Both ernährt.“ SÚA Praha, TK Hradecko 1719, fol. 34, kart. č. 337.

v menším měřítku k zániku gruntů a jejich přeměně, a to vždy v neprospěch statků selských a ve prospěch dominikálu nebo nižších sociálních kategorií, tj. chalupníků a zahradníků; nejednalo se však o jev příliš častý a dominantní. Podobně dělení gruntů a chalup nebylo zaznamenáno v masovějším měřítku a vrchnostenské zásahy nevybočovaly z běžných zvyklostí.

ZÁVĚR

Počítačové zpracování jednotlivých dat, získaných excerpcí berní ruly, tereziánské fasse z roku 1714 a elaborátu okulární vizitace z roku 1719 umožnilo charakterizovat základní tendence ve vývoji pozemkové držby, chovu hospodářských zvířat a rozvoji řemesel na rychnovském panství a konkretizovat obsah jednotlivých sociálních kategorií, tak jak se na tomto panství projevovaly. Sledování těchto dat v průběhu více než půlstoletí ukázalo následující: V obecné rovině se prokázala zmanipulovanost berní ruly, která podle odborné literatury uváděla v celostátním průměru asi třetinu celkové pozemkové držby; na rychnovském panství bylo v porovnání s okulární vizitací rulou udáváno půdy více, a to 39% ve městě Rychnově a 51% na vesnicích. Fasse se snažila o nápravu, proto se v ní objevuje nárůst pozemkové držby, avšak chovy hospodářských zvířat, na rozdíl od běžné praxe na jiných „horských“ panstvích, zaznamenávají pokles. V případě bonity půdy došlo k opačnému extrému, neboť většina půdy byla přerazena z kategorie půdy „střední“ do kategorie „špatné“. Jako mezistupeň však fasse svůj úkol splnila. Okulární vizitace se snažila uvést rozpory na únosnou míru, proto vedena snahou o co nejpřesnější zachycení veškerých údajů zmírňovala nárůsty a poklesy zaznamenané fassí a ustalovala situaci. Půda byla aktuálně zařazena do všech tří bonitních kategorií. Dělení jednotlivých gruntů a chalup na vesnicích bylo na rychnovském panství spíše výjimkou. Tzv. „kasírování“ gruntů vrchností nebylo také příliš časté, pokud k němu docházelo, bylo to ve prospěch vrchností (připojení k vrchnostenským dvorům) i poddaných (zejména zahradníků). Jak fasse, tak elaborát okulární vizitace jsou dokladem toho, že válečné škody na rychnovském panství byly již řadu let sanovány; na panství nebyly zaznamenány žádné poustky. Pro nové usedlíky tedy v tomto období prakticky skončila jakákoliv možnost získat usedlost s dostatečným půdním fondem.

Srovnáme-li rulové údaje s údaji okulární vizitace, můžeme ve městě a na vesnicích rychnovského panství konstatovat následující vývojové trendy: Stav, počet a velikost usedlostí se nijak podstatně neměnily, neboť rulovému držiteli statku nebo chalupy zpravidla odpovídal jeho tereziánský nástupce. Zejména na venkově došlo v důsledku třicetileté války ke konzervaci dosavadního stavu, podporované vrchností, která měla přiro-

zený zájem na zachování celistvosti dosavadních usedlostí, neboť na nich vázly potažní roboty, na něž byla odkázána. Jak ve městě Rychnově, tak na vesnicích nedosahovala pozemková držba jednotlivých sociálních kategorií velkých rozloh, protože hornatý terén větší části panství nebyl dostatečným rezervoárem volného půdního fondu a panství navíc nedisponovalo ani větším množstvím pustých gruntů, volajících po osazení nebo po připojení ke gruntům stávajícím, jako tomu bylo v „kraji“, kde dominovaly velké selské grundy a mnoho gruntů bylo pustých (Poděbrady). Proto i rozdíly mezi držbou veškeré půdy a půdy skutečně obhospodařované byly ve srovnání s jinými panstvími podobného charakteru minimální (Frýdlant, Liberec). Trend poklesu chovu hospodářských zvířat, avizovaný fassí, byl zastaven a zmírněn minimálními nárůsty zaznamenanými okulární vizitací.

Ve městě Rychnově byl počet měšťanských domácností neměnný, většinou se zvýšila jejich celková, a tím i produktivní půda, byť v malém měřítku a uvnitř města krystalizovalo několik bohatých měšťanských rodin. Chalupníci jako sociální kategorie zmizeli. Stoupal počet zahradnických domácností a narůstala i jejich pozemková držba, která však dosahovala pouze minimálních výměr. I uvnitř této sociální kategorie se objevilo několik rodin, které se pozemkovou držbou a stavy chovaného dobytka vymykaly svému sociálnímu zařazení. Situace v řemeslné výrobě se stabilizovala a v době okulární vizitace vykazovalo řemeslo téměř sto procentní zastoupení v obou sociálních kategoriích s markantní převahou soukenictví. Výrazně protoindustriální charakter města dokládalo i vysoké procento zastoupení řemesel u podruhů ve všech typech městských domácností.

Na vesnicích rychnovského panství docházelo k setrvalému nárůstu celkového počtu domácností. Viděno spektrem sociálních kategorií, prosadila se tendence minimálního poklesu selských a masivnějšího nárůstu chalupnických a zahradnických domácností. Pokles počtu zahradnických rodin bez půdy byl setrvalým jevem. Škála běžných řemesel byla již schopna pokrýt základní potřeby venkova. Nedílnou součástí obživy většiny venkovských obyvatel se stalo předení, které mělo ve venkovských domácnostech všech typů téměř sto procentní zastoupení, a to i u podruhů, pokud byli podchyceni. Podobně jako ve městě u měšťanů, i na venkově krystalizovalo několik zámožných selských rodin, u nichž se koncentrovala držba půdy a dobytka. Také uvnitř ostatních sociálních kategorií se objevil určitý, byť minimální počet domácností, které se držbou půdy a počty chovaného dobytka vymykaly svému sociálnímu zařazení.

Výše uvedené výstupy dále umožnily konkretizovat obsah jednotlivých sociálních kategorií, tak jak se projevovaly na rychnovském panství. Potvrdilo se, že sociální kategorie „sedlák“, „chalupník“ a „zahradník“, uměle

a účelově vytvořené v období berní ruly a automaticky používané v elaboretech tereziánského katastru i v gruntovních knihách, nebyly dostatečně výstižné a v mnohých případech byly dokonce zavádějící. Víceméně jasná je sociální kategorie „sedlák“, která v gruntovních knihách figuruje jako grunt či statek sedlský, živnost sedlská, případně celosedlská, naopak problematická je sociální kategorie „chalupník“, kde se kromě chalupníků (chalup) ve smyslu berní ruly objevují chalupy bezrolské, podružské či na obci, které svými minimálními či nulovými výměrami polností odpovídají rulovým zahradníkům či pozdějším domkářům; ti se však v záznamech gruntovních knih rychnovského panství objevují až na přelomu 18. a 19. století⁴¹⁾.

Tabulka 1

Růst domácností ve městě Rychnově			
	1654	1714	1719
měšťanské	45	45	45
chalupnické	42	0	0
zahradnické	115	109	119
domkářské	0	0	141
celkem:	202	154	305

Růst domácností na vesnicích			
	1654	1714	1719
selské	156	143	133
chalupnické	188	216	254
zahradnické	109	154	176
domkářské		48	36
celkem:	453	561	599

Tabulka 2

Proměny v držbě půdy v letech 1654, 1714 a 1719
MĚSTO RYCHNOV

	1654		1714		1719	
	veškerá str.	produkt.	veškerá str.	produkt.	veškerá str.	produkt.
m	752	485	658	654	778	771
ch	168	119	-	-	-	-
z	0	0	297	297	723	651
celkem:	920	604	955	951	1 501	1 422

VESNICE

	1654		1714		1719	
	veškerá str.	produkt.	veškerá str.	produkt.	veškerá str.	produkt.
s	5 760	2 651	5 291	2 774	7 315	3 591
ch	789	499	1 728	864	4 064	1 270
z	0	0	216	154	528	352
celkem:	6 549	3 150	7 235	3 792	11 907	5 213

41) SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychnov nad Kněžnou, pozemkové knihy i.č. 502, 552 a 557.

Tabulka 3

Typičtí představitelé sociálních kategorií

MĚSTO RYCHNOV

MĚŠTAN	1654	prům.	1714	prům.	1719	prům.
půda celk./str.	5,1-10	16,7	5,1-10	14,4	5,1-15	17,3
půda prod./str.	5,1-10					
půda 1					0,1- 5	
půda 2			0,1- 5		5,1-10	
půda 3			0,5-10		0,1- 5	
potah	1					
koně			2		2	
krávy	2-4		1-2		2	
krávy pron.					1	
telata	2-3		1-2		1	
ovce	5-6		3		3	
svině	2					
řemeslo	soukeník		soukeník		soukeník	
CHALUPNÍK	1654	prům.	1714		1719	
půda celk./str.	0,1- 5	4	-		-	
půda prod./str.	0,1- 5	3				
půda 1						
půda 2						
půda 3						
potah						
koně						
krávy	1					
krávy pron.						
telata	1					
ovce	15					
svině	2					
řemeslo	soukeník					
ZAHRADNÍK	1654		1714	prům.	1719	prům.
půda celk./str.			0,1- 5	2,7	0,1- 5	6
půda prod./str.				2,7		5,5
půda 1					0,1- 5	
půda 2			0,1- 5		0,1- 5	
půda 3			0,1-5		0,1- 5	
potah						
koně						
krávy	1		1		1	
krávy pron.						
telata	1		1			
ovce	1		1			
svině	2					
řemeslo	soukeník		soukeník		soukeník	

VESNICE

SEDLÁK	1654	prům.	1714	prům.	1719	prům.
půda celk./str.	30,1-50	37	30,1-50	37	30,1-50	55
půda prod./str.	10,1-15	17	15,1-20	19,3		27
půda 1					0,1- 5	
půda 2					0,1-10	
půda 3					20,1-30	
potah	2					
koně			2		2	
voli			1		1	
voli pron.					1	
krávy	6		2-3		2	
krávy pron.			1		1	
telata	4		1-2		2	
ovce	1				3	
svině	2				1	
kozy			1		2	
řemeslo	0		0		přádlák	
CHALUPNÍK	1654	prům.	1714	prům.	1719	prům.
půda celk./str.	0,1- 5	4,2	5,1-10	8	5,1-10	16
půda prod./str.	0,1- 5	3,8	5,1-10	4		5
půda 1						
půda 2					0,1- 5	
půda 3					0,1- 5	
potah						
koně						
voli						
voli pron.						
krávy	3		1		1	
krávy pron.			1			
telata	2		1		1	
ovce						
svině						
kozy					1	
řemeslo					přádlák	
ZAHRADNÍK	1654	prům.	1714	prům.	1717	prům.
půda celk./str.			0,1- 5	1,4	0,1- 5	3
půda prod./str.			0,1- 5	1		2
půda 1						
půda 2						
půda 3					0,1- 5	
potah						
koně						
voli						
voli pron.						
krávy	2		1		1	
krávy pron.						
telata	1					
ovce						
svině						
kozy					1	
řemeslo					přádlák	

Tabulka 4

Pohyby celkového množství půdy ve vsi Lipovka v letech 1654, 1714 a 1719.

Jméno			soc. kat.			výměra ve str.		
1654	1714	1719	54	14	19	54	14	19
Vašků	Lorenc	Lorenc	s	s	s	40	41	42
Křemenák	Červinka	Červinka	s	s	s	30	30	35,25
Mlynářů	Škrabák	Škrabák	s	s	s	30	30	30,5
Mlynář	Macháček	Macháček	s	s	s	27	29	40,5
Husyšů	Polák	Polák	s	s	s	27	28,75	33
Čermák	Čermák	Čermák	s	s	s	35	37	47
Jenišťová	Škop	Škop	s	s	s	40	40	49,5
Pavlík	Čermačka	Čermačka	s	s	s	26	27	34
Ježek	Nosál	Barták	s	s	s	25	25	30,25
Dusylů	Dusyl	Dusyl	s	s	s	45	45	59,5
Gregorů	Bezděk	Bezděk	c	c	c	4	4	5
Vávrů	Zahradnice	Janeček	c	c	c	3	3	3,5
Škrabačka	Čermák	Škop	c	c	c	2	2	1,25
Suků	Podivínský	Čermák	z	c	c	0	0	3,25
Šverka	Podivínský	Podivínský	z	c	c	0	0	3,25
Mikuláš	Pavlíková	Pavlíková	z	c	c	0	0	1,25

Handwritten manuscript page with a table of land measurements and names in Lipovka. The page is written in cursive and includes a table with columns for names and measurements, similar to the typed table on page 58. There are also some marginal notes and a signature at the bottom.

Brucsa	16. 11. 1719	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
...

Zápis pro ves Lipovku, TK, fassa 1714, Hradscko, fol. 248 v. SÚA Praha

...
...

Zápis pro ves Lipovku, TK, okulární vizitace 1719, Hradscko, fol. 249 r. SÚA Praha

RESUMÉ

Die elektronische Verarbeitung von Daten, die durch Auswertungen der Steuerrolle aus dem Jahre 1654, der Theresianischen Fassion aus dem Jahre 1714 und des Elaborats der sog. Ocular-Visitation aus dem Jahre 1719 gewonnen wurden, ermöglichte eine Charakterisierung der Grundtendenzen bei der Entwicklung des Grundbesitzes, der Viehhaltung und des Handwerks auf der Reichenauer Herrschaft. Dabei wurden auch die Sozialkategorien „Bauer“, „Chaluppner“ und „Gärtner“ auf ihre lokale Spezifika hin untersucht und ausgewertet. Die Anzahl und Größe der jeweiligen Haushalte haben keine grundlegenden Veränderungen erfahren; der Grund- oder Chaluppebesitzer lt. Steuerrolle entsprach in der Regel auch dem Besitzer nach dem Theresianum.

In der Stadt Reichenau sowie in den Dörfern erreichte der Grundbesitz einzelner Sozialkategorien keinen größeren Ausmaß, weil aufgrund des bergigen Geländes der weiten Teile der Herrschaft sowie des Mangels an wüsten Gründen keine ausreichenden Grundstücksflächen zur Verfügung standen. Daraus resultiert auch das Faktum, daß die Unterschiede zwischen dem Besitz des gesamten und des tatsächlich bewirtschafteten (besäten) Bodens im Vergleich mit ähnlichen Herrschaften (Reichenberg, Friedland) minimal ausfielen. Der Trend zur Verkleinerung der Viehbestände in der Nutztierhaltung, der durch die Fassion avisiert war, wurde durch die minimalen Zuwächse, die in der Ocular-Visitation verzeichnet waren, abgeschwächt bzw. aufgehalten. Die Lage des Handwerks in der Stadt und in den Dörfern hat sich bis zum Jahre 1719 stabilisiert. In der Stadt war das Handwerk annähernd ausschließlich vertreten (fast 100% der Haushalte), wobei die Tuchmacherei deutlich überwog. In den Dörfern wurde die Spinnerei zum festen Bestandteil des Erwerbs der Bevölkerungsmehrheit. Es tauchen immer wieder innerhalb der einzelnen Sozialkategorien einige Haushalte auf, - sowohl in der Stadt, als auch in den Dörfern-, die durch ihren Grundbesitz und ihre Viehbestände den Rahmen ihrer eigentlichen sozialen Einordnung nach oben wie auch nach unten gesprengt haben.

Es hat sich herausgestellt, daß die Sozialkategorien „Bauer“, „Chaluppner“ und „Gärtner“, die in der Zeit der Steuerrolle künstlich und zweckgebunden geschaffen und in den Elaboraten des Theresianischen Kathasters und den Grundbüchern automatisch angewandt wurden, waren oft nicht passend und sogar in manchen Fällen irreführend.